

Radek Tünde

A középkori német nyelvű historiográfia magyarságképeről egy imagológiai kutatás nyomán (1150–1534)*

Áttekintve az utóbbi tizenöt-húsz év nemzetképpel és magyarságképpel foglalkozó konferenciáit, illetve a témával kapcsolatban megjelent publikációk anyagát, meglehetősen vegyes kép tárul elénk.¹ Megállapítható, hogy több tudomány is foglalkozik mind az önkép, mind pedig az idegenkép ábrázolásával, illetve annak problematikájával. Az ilyen munkák száma a millicentenáriumi, és az ezredforduló körüli időszakban, valamint az európai uniós csatlakozás körüli években egyáltalán nem meglepő módon igencsak megszorodott; ugyanakkor a nemzetkép kutatása az utóbbi évtizedekben ezzel párhuzamosan összefonódott a társadalmi sztereotípiákkal kapcsolatos kutatásokkal.²

A középkori historiográfia német nyelvű elbeszélő forrásainak az egyes tudományok kutatási területeit ábrázoló térképén hosszú ideig meg kellett elégedniük a *terra incognita* státusszal. A hitelesség elvét mindenekelőtt hangsúlyozó történettudomány számára ugyanis sokkal nagyobb jelentőséggel és értékkel bírtak az okleveles források, mint a történetírás elbeszélő forrásai. Az irodalomtudomány pedig a hagyományos (szép)irodalom-fogalom értelmében nem találta ezeket a szövegeket vizsgálatra érdemesnek. Új szemlélet kialakulásának csak a II. világháború után lehetünk tanúi. A történettudományban a Johannes Spörl³ által még az 1930-as években megfogalmazott elvek gyakorlatba való átültetése az 1950-es években kezdett megvalósulni.⁴ Utalnunk kell még itt az *Annales*-iskola, illetve az azzal párhuzamosan folyó mentalitástörténeti kutatások szemléletmódjára és törekvéseire is.⁵

* Jelen tanulmány alapját a 2005-ben megvédett, és 2008-ban megjelent doktori disszertáció adja (Radek 2008a). A tanulmányt végigkísérő krónikacímek az editoroktól származó átvételek, kiadatlan szövegek esetében pedig az egyes tanulmányokban megadott címekhez igazodtam, illetve az eredeti szövegek első sorából idéztem.

¹ A téma historiográfiai áttekintésére elsősorban lásd Radek 2008a: 40–52.

² Erre vonatkozóan az utóbbi időben lásd elsősorban Hunyady György írásait. Hunyady 1990, 1996, 1998, 2003; illetve Banaji 2003.

³ Spörl 1933.

⁴ Elsősorban Beuman 1950.

⁵ A mentalitástörténet kialakulásához, terminológiájához, bibliográfiájához lásd Dinzlbacher (Hrsg.) 1993: XV–XXXVII; összefoglalóan Kortüm 1996: 19–24; a gyakorlatba való átültetéshez legújabban Lundt 2009.

Maga az irodalomtudomány is hosszadalmas értekezések után jutott el az úgynevezett *erweiterter Literaturbegriff* (bővített irodalomfogalom) definiálásához.⁶ A történetírás és az irodalom kapcsolata, elsősorban a faktualitás *versus* fikcionalitás, valamint a narratív struktúrák kérdéskörei végül mindkét tudomány érdeklődését felkeltették, melynek következtében az eszmecsere mind a mai napig folyik.⁷

A germanisztikai medievisztikában szintén az 1960-as években bontakozott ki, majd vált tudományosan is elfogadottá az a tendencia, amely az úgynevezett *artes*-irodalom (*Artesliteratur*) szövegeit,⁸ így például orvosságos könyveket, recepteket, illetve útleírásokat, prédikációkat és egyéb hasonló, addig periférikusnak tartott forrásokat is integrálja a kutatásba. Ehhez a kutatási irányvonalhoz illeszkedik a középkori historiográfia elbeszélő forrásainak imagológiai vizsgálata is.

Mindezek ellenére a középkori német nyelvű krónikaszövegek közül a magyarországi kutatások – a történettudomány, az irodalomtörténet vagy az etnográfia területéről – jelenlegi ismereteink szerint csupán néhányat érintettek, általában valamilyen részkérdés tárgyalásakor, vagy fordítás tárgyaként.⁹ Legtöbbször a *Steirische Reimchronik* (StRchr) egyes fejezeteit használták forrásként. Egyes kutatók a magyar koronázási eskü fejlődésével, illetve a Magyarországon használt lehetséges koronázási *ordo*-k kérdésével kapcsolatban,¹⁰ mások a második tatárjárás kapcsán idézték ezt a krónikát;¹¹ emellett azonban számos szűkebb kutatási téma forrásául is szolgált.¹² Etnográfiai tanulmányokban, például a középkori magyar ruhaviselet kapcsán, vagy a „Magyarország – Mária országa” történelmi toposz vizsgálata során is erre a krónikára hivatkoznak.¹³ Ezen kívül néhány másik középkori német krónika – például a *Sächsische Weltchronik* (SW), Heinrich von Mügeln (HvMUchr) Hans Haug zum Freystein (HHzF), vagy Jacob Unrest krónikája (JUÖChr) – sporadikus forrásként, és nem szisztema-

⁶ Sengle 1967.

⁷ Lásd például Golo Mann gondolatait a történetírásról, mint irodalomról (Mann 1964). Hayden White ugyanakkor azt vizsgálja, hogy a történetírás művészetnek (azaz irodalomnak) vagy tudománynak tekintendő-e (White 1986). A témára lásd még Hug 1982; Gyáni 2000; Orosz 2002.

⁸ Összefoglalóan Eis 1967; Assion 1973.

⁹ Elsősorban a következőket: Kchr; RvE; SW; StRchr; HvMUchr; GSA; JdU; JEWchr; JUÖChr; JUUChr; HHzF. A krónikacímeket a jegyzetekben a továbbiakban is rövidítve használjuk, melyek feloldására lásd a források listáját a tanulmány végén.

¹⁰ Bartoniek 1917: 12; Uő. 1987: 35.

¹¹ Székely 1988.

¹² A „Siebenbürgen”-fogalom jelentésváltozatainak vizsgálatához: Binder 1992. A III. András uralkodása alatti események elemzéséhez: Kosztolnyik 1992; illetve III. András királyja jelölése, a koronázási szertartás, az eskü és a hűbéri beiktatás elemzéséhez Radek 1999. IV. Béla fia, az ifjú Béla herceg esküvőjének leírásával a középkori udvari szertartásrend jellemzőinek feltárásához (a vonatkozó részek magyarra fordításával): Vizkelety 1993. Egy IV. László uralkodását tárgyaló kötetben pedig a krónika releváns részeinek fordítását találjuk: Kristó (szerk.) 1994: 99–111. IV. Béla illetve V. István királyok uralkodásához: Zsoldos 2002: 297; Uő. 2005: 255 skk. Ugyanezen témához a szerző Jans Enikel világkrónikáját (JEWchr) is használja forrásként: Zsoldos 2007: 804–805.

¹³ Az előbbire lásd Gáborján 1985, 1996. Az utóbbira Tüskés – Knapp 2000.

tikus elemzés tárgyaként korábban szintén kutatás tárgyát képezte.¹⁴ A Regensburgban íródott Császárkrónikában (Kchr), a *Sächsische Weltchronik*-ban (SW), és Heinrich von München 14. századi rímes világkrónikájában (HvMWChr) fennmaradt információkat dolgozza fel például egy, a hun–magyar rokonság kérdéskörével foglalkozó tanulmány.¹⁵ A német nyelvű krónikák magyarországi vonatkozásában a szövegahagyományozással és szövegmásolatokkal kapcsolatos kérdések vizsgálata szintén meglehetősen töredékes.¹⁶

A fentiekből is érzékelhető, hogy a középkori német nyelvű krónikák magyar vonatkozásainak teljes feltárása és különböző szempontok szerinti átfogó vizsgálata mindezekig nem történt meg.¹⁷ Jelen tanulmány, a középkori német nyelvű historiográfia magyarsággépének imagológiai vizsgálatával, ennek az úrnek a betöltéséhez kíván legalábbis részben hozzájárulni.

A VIZSGÁLAT KORPUSZA

A középkori német nyelvű krónikairodalom, ahogyan azt Rolf Sprandel¹⁸ vizsgálatai szintén alátámasztják, rendkívül gazdag. Ennek megfelelően elkerülhetetlen volt a vizsgálatba bevont szövegek számának korlátozása. Így a tanulmány alapjául csak a világkrónikák, a tartományi, illetve területi, a kolostori, az apátsági és a városkrónikák szolgáltak. Időbeli korlát felállítása szintén elkerülhetetlen

¹⁴ A SW, HvMUchr, valamint HHZF már a 19. századi Attila-kutatás látókörébe is bekerült: Balagi 1892a, 1892b, 1892c. A Bánk bánra vonatkozó források áttekintésénél, más latin elbeszélő források mellett a StRchr, valamint HvMUchr híreit veszi figyelembe Badics 1925. A magyarországi rendi struktúra és társadalomszemlélet kapcsán alapos vizsgálatnak veti alá Ágoston Magdolna (Ágoston 1979) a JUÖChr-t, és ugyanezen krónika leírásait szem előtt tartva ad áttekintést Mátyás királyról és koráról: Ágoston 1990. A JUKChr magyar vonatkozású információival foglalkozik Tringli 2008. Binder Pál Havaselve/Transalpina kialakulásának körülményeit tárgyalva az StRchr mellett az RvE-t is nagyító alá veszi: Binder 1992. A Szent László-hagyományt körbejárva Magyar Zoltán (Magyar 1997) a HvMUchr-t idézi.

¹⁵ Veszprémy 2004.

¹⁶ A Johannes de Utino nevével fémjelzett krónikacsoport magyar királyokra vonatkozó részének eredetkérdésével már Mályusz Elemér (Mályusz 1967: 76 skk.) is foglalkozott („Drági-féle kompendium”), de a fennmaradt latin és német nyelvű kéziratok áttekintését, a szövegahagyományozással kapcsolatos kérdésköröket Vizkelety András tárgyalta a legátfogóbban (Vizkelety 1988). A fennmaradt és eddig ismert német nyelvű kéziratok közül a túrócszentmártoni kézirat 1864-es felbukkanásáról Kerny Terézia ír (Kerny 1990: 15). A budapesti és a berlini kézirat magyar krónikafüggelékének szövegét (JdU) a szakdolgozatomban, és annak 2008-ban elkészült, digitalizált verziójában közöltem (Radek 1994, 2008b). A JdU-val kapcsolatban megjegyzendő, hogy a magyar krónikafüggelék tartalmaz latin és német nyelvű kéziratok kritikai kiadásának elkészítése Veszprémy László (Hadtörténeti Intézet) és Radek Tünde (ELTE) OTKA-projektjének keretében (K68394) folyamatban van. Jelen tanulmány egyes részei szintén e projekt támogatásával készültek.

¹⁷ A korábban említett krónikákon kívül különböző tanulmányaimban szerepet kapott még a Kchr, HvMUchr, JTvK, JUUChr, GSA, JEWchr, SW, BrRchr, GRchr, FKStrChr, EW, DChr, HHZF, DalP, JRWchr, LvW, KoChr, OChr, MSch vizsgálata. Ezek vonatkozásában lásd Radek 2003, 2004, 2008c.

¹⁸ Sprandel 1994: 5–24.

volt, ami jelen esetben az 1526. esztendő, mivel általában ezt tekintik a középkori magyar királyság végpontjának. A térbeli szűkítés következménye pedig az, hogy csak a középkori „Németország”,¹⁹ illetve Svájc területén keletkezett írásműveket vizsgáltam. A történelmi Magyarország területén keletkezett német nyelvű historiográfiai források ugyanakkor nem képezik a vizsgálat részét.²⁰

Az elemzett szövegek kiválasztása két kritérium alapján történt: egyrészt a népnyelv (*Volkssprache*) használata, másrészt tartalmi szempontok szerint, vagyis hogy a források tartalmazzak-e valamilyen információt a magyarokról.²¹ A nép nyelvén íródott szövegek vizsgálatának fontossága elsősorban abban mutatkozik meg, hogy azok, a laikusok köréből származó krónikásoknak, mecénásoknak vagy megbízóknak köszönhetően, több olyan információt tartalmaz(hat)nak, amelyeket a latin nyelvű szövegek – a valóság ábrázolására való törekvés elvei miatt – szinte teljesen elimináltak.²² A fent említett kritériumoknak megfelelően az első forrásunk egy 12. század közepe táján, Regensburgban keletkezett Császárkronika (Kchr), míg az utolsó forrás esetében a választás az 1534-ből, Hans von Haug tollából származó *Der Hungern Chronica*-ra²³ esett.

A német nyelvű krónikaszcövegekbe beágyazódott magyarsággép rekonstruálásához nemcsak az úgynevezett imagotíp elemek és imagotípiák feltárása járul hozzá, hanem az is, hogy a forrasszcövegek mely középkori német nyelvű területeken keletkeztek, hiszen a források földrajzi „hatótávolságában” az egyes népek közti kapcsolatok intenzitása, és az információáramlás nyomai rajzolódhatnak ki. Összességében azt mondhatjuk, hogy a forrasszcövegek földrajzi megoszlása a középkori területekre vetítve meglehetősen sporadikus, ám kitűnik néhány olyan terület, amelyhez több, magyarokkal kapcsolatos információt tartalmazó szöveg is kapcsolható.

Az egyik ilyen fő vonzáskörzet Bécs, valamint Stájerország és Karintia. A bécsi krónikairóadalmon belül a magát a polgári felső réteghez számító Jans Enikel (1230/1240 k.–1302 k.)²⁴ *Világkrónikája* (*Weltchronik*) a világ teremtésétől az

¹⁹ A középkori „Németország”, ugyanúgy mint minden más ország ebben az időszakban az erőviszonyoknak megfelelően állandóan átalakuló képződmény volt. Lásd erre mindenképp Thomas 1992.

²⁰ Összefoglalóan Lőkös 2005: 5–20.

²¹ A korpusz összeállításához Gombos Albin Ferenc (Gombos 1937–1938) és August Potthast (Potthast 1862; Uő. 1962–2003) munkáit használtam. Az elemzés elkészítéséhez az utóbbit az 1962-ben indult új kiadásnak a 2003-ban megjelent (N–P) kötetéig tudtam figyelembe venni.

²² A valóság ábrázolására való törekvés problematikájával Vizkelety András foglalkozott behatóbban a nyelv (latin *versus* anyanyelv) és a forma használatára (próza *versus* kötött beszéd) vonatkozóan. (Vizkelety 1990.) Hubert Herkommer pedig számos olyan példát hoz a próza és a kötött beszéd viszonyára, melyek szerint a prózában írt szövegek már önmagukban is az igazságot, míg a versformába foglaltak inkább a hazugságot implikálják. (Herkommer 1972: 213–224.)

²³ A Hans von Haug-féle HHZF krónikát 1534-ben, majd 1536-ban is kiadták. Mindkét kiadásból számos példányt őriznek még ma is a világ könyvtárai. Lásd még a 36. jegyzetet.

²⁴ A 13. századi Bécsben ugyan kimutatható a Jans-féle nemzetség, egyik tagja sem azonosítható azonban egyértelműen a krónikaíróval.

1246-os esztendőig tárgyalja az eseményeket.²⁵ A szerző egy másik, 1280 körül íródott, de befejezetlenül maradt historiográfiai művét (*Fürstenbuch*, JEFb) már az osztrák történelem megírásának szentelte. Leopold von Wien (1340 k.–?), a bécsi Ágoston-rendi konvent tagja, a teológiai fakultás tanára, majd udvari, illetve tiszteletbeli pápai káplán *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften* című munkájában²⁶ nemcsak az imaginárius „uralkodók” között szerepel jó néhány magyar, hanem a tartományi és birodalomtörténeti leírások is tartalmaznak a magyar történelemmel kapcsolatos kitekintéseket.²⁷ A hivatalnoki, kismanes Strettweg nemzetiségből származó, és a stájeri Liechtensteinekkel szorosabb kapcsolatban, vagy esetleg azok mecénási befolyása alatt álló krónikás, Ottokar aus der Gaal (1260/1265 k.–1320 k.)²⁸ *Steirische Reimchronikjában* (StRchr) az 1246-tól, illetve 1250-től 1309-ig terjedő időszak vonatkozásában nemcsak fejedelem- és (főleg stájer, illetve osztrák) tartománytörténettel foglalkozik, hanem a környező területek – Salzburg, Magyarország és Csehország – eseményeit is beágyazza a birodalomtörténetbe, sőt nagy vonalakban még az itáliai és a francia történelem eseményeire is kitér. Ottokar krónikás korban igen közel állt a többek között a IV. Lászlót és III. Andrást érintő magyarországi eseményekhez, sőt talán szemtanúja lehetett III. András megkoronázásának is.²⁹ A karintiai tartományi krónikairódalomban nagy jelentőséggel bír a regensburgi érsekséghez tartozó Sankt Martin am Techelsberg papja, Jakob Unrest (?–1500), aki nemcsak a meglehetősen terjedelmes *Österreichische Chronikjában*,³⁰ illetve a sokkal vékonyabb *Chronicon Carinthiacumjában*³¹ tért ki – néhol igen részletesen – a magyar történelem egyes eseményeire, hanem önálló magyar krónikát (*Ungarische Chronik*)³² is írt. Ez utóbbiban a magyar történelem leírásának fő vonalait az Attilától Mátyás királyig terjedő korszak adja, de találunk kitérő

²⁵ A JEWchr valószínűleg az 1280-as években keletkezett.

²⁶ Leopold az LvW krónikát az 1380-as évek végén kezdte írni, s nagy részét 1394-ig el is készítette. A szöveg a világ kezdetétől 1392-ig terjed, a „B” redakció pedig az 1398-ig tartó időszakot öleli fel.

²⁷ A krónika szerzőjeként korábban szóba került még Lu†toldus Stainrueter hercegi udvari káplán, Leupoldus (Ulrici) pap, Matthaues, Gregor Hagen, valamint Johann Seffner, a bécsi jogi fakultás dékánja is, de egyikük szerzősége sem nyert bizonyítást.

²⁸ A nemzetség tagjai ez idő tájt a seckauai püspökség legnagyobb hűbértartkosai voltak. Megjegyzendő, hogy a magyar történettudományi szakirodalomban az StRchr szerzőjét korábban sok helyütt – tévesen – Ottokar von Horneck személyében jelölték meg.

²⁹ Például Bartoniek 1917: 5–44, Uő. 1987: 5.

³⁰ Unrest 1480 előtt (talán 1466-ban) kezdte el írni JUÖChr-ját, amelyet először 1493-ban lezárta, majd később 1499-ig folytatott. A krónika az 1435-től 1493-ig, illetve 1499-ig terjedő időszak eseményeit tárgyalja.

³¹ Az általam használt JUKChr kiadás egy hannoveri kéziratot alapul (Hannover, Niedersächsische Landesbibliothek, Cod. XIII 783, fol. 1r–25r). A krónika a 764 és 1490 közötti időszak eseményeit tartalmazza.

³² Adolf Armbruster előtt Franz Krones (JUÜChr: Krones (Hrsg.) 1880.) foglalkozott a JUÜChr-al egy azóta eltűnt kézirat alapján (Königliche Bibliothek zu Hannover, Codex Pap. fol. Pappb. Nr. XIII. 783, fol. 27–32). Armbruster szerint Unrest ezt a krónikát 1490-ben zárta le, míg Krones vizsgálatai szerint valamivel később, 1499 körül, de mindenképpen 1508 előtt. A Krones által vizsgált kéziratörödek a hun ősidóktól II. Géza király haláláig (1162-ig) tárgyalja az eseményeket, míg az Armbruster-kiadás szerint 417-től 1490-ig.

bekezdéseket, például Velence keletkezéséről is. Jakob Unrest Magyarország iránti élénk érdeklődése valószínűleg nem egyszerűen a földrajzi közelségnek tudható be, hanem sokkal inkább a Karintiát is érintő török betöréseknek, és ezáltal a magyarok török elleni erőfeszítéseinek.

Egy következő gócpontot képez Regensburg, Augsburg és Nürnberg városa. Regensburgban keletkezett a *Kaiserchronik*,³³ az első olyan német nyelvű krónika, amely hírt ad a magyarokról. Emellett az augsburgi városkrónikákban különösen nagy figyelmet fordítottak a német–magyar kapcsolatok taglalására.³⁴ A nürnbergi városi történetírás egyik fontos emlékeként tartják számon a 15. század első feléből származó *Chronik aus Kaiser Sigmunds Zeit* című munkát, amelynek szerzője ismeretlen.³⁵ Ugyanakkor a nürnbergi Johann Petreius nyomdája adta ki 1534-ben a *Der Hungern Chronica*-t,³⁶ amely feltehetőleg Hans von Haug zum Freystein saját munkája vagy fordítása, és amelyben a szerző a latin nyelvű Thuróczy-krónika bizonyos részeit is felhasználta. A 15. század utolsó évtizedében Alsó-Bajorországban keletkezett egy bajor fejedelmekről készített krónika (*Chronik von den Fürsten aus Bayern*) a nemesi családból származó Hans Ebran von Wildenberg tollából.³⁷ Ő nemcsak több magas tisztséget töltött be, hanem mint jó módú, vallásos udvari hivatalnok több zarándoklaton is részt vett, és az útközben szerzett információkat is felhasználta műve megírásakor. Végül a Habsburgok, illetve a bajor hercegek iránt tanúsított érdeklődés, valamint nyelvi sajátosságok alapján Johannes de Utino munkája³⁸ is nagy valószínűséggel valahol a bajor–osztrák térségben keletkezhetett.

Egy újabb csomópont délen rajzolódik ki Zürich, Basel, Konstanz, Sankt Gallen, valamint Freiburg városával. Valószínűleg valahol a Felső-Rajna vidé-

³³ A Kchr a 12. század második negyedében jött létre, és a Julius Caesartól 1147-ig terjedő időszakot öleli fel.

³⁴ Lásd egyrészt Erhard Wahraus városkrónikáját (EW), illetve két ismeretlen szerző tollából származó munkát (GSA, ChrA).

³⁵ Az általam használt KSZ szövegre lásd a forrásjegyzéket.

³⁶ A HHZF 1534-ből származó első kiadás nyomtatási helyének kérdésére: Benzing 1958. E kiadás kolofonjában a következő olvasható: „És mostani nyomtatása elrendeltetett Hans Metzker bécsi polgár költségére és terhére, az Úrnak 1534. esztendejében”, amely arra utal, hogy a művet Bécsben adták ki. A 18 falmetszetből azonban öten a P. F. monogram található, amely Erst F. Bange kutatásai nyomán Peter Flötner nürnbergi polgárral azonosítható (Bange 1926: 18–20). Ez megerősítette Josef Benzing beható tipológiai vizsgálatának eredményét, miszerint az első kiadás Nürnbergből, Johann Petreius nyomdájából származik. Az első kiadáshoz lásd még Borsa 1961. A krónika újabb kiadása 1536-ban látott napvilágot Augsburgban, Philipp Ulhart műhelyében. Ennek kolofonja szerint: „A magyar krónikáknak ezt a könyvét mostanában németre fordította és összeállította Hans Haug zum Freystein úr [...] Ferdinánd úrnak, római [császárnak], Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország királyának [...] tanácsosa és szolgája.” Róla Johannes Zedlernél mindössze egy rövid cikkelyt találni, amely kiemeli, hogy a császár tanácsosa volt, aki egy „Magyar krónikát” írt (Zedler 1735: 1894).

³⁷ A HEvW Friedrich Roth általi kiadása a legteljesebb és időben a legtávolabbi nyúló weimari kézirat (J) alapul. A krónika Noéval kezd az események tárgyalását, és 1493-nál fejezi be.

³⁸ A JdU öt eddig ismert német nyelvű kéziratának fordítója ismeretlen. A magyar krónikafüggelék tartalmazó német nyelvű példányok (a budapesti, a berlini és a túrócszentmártoni) kivonatosan tartalmazzák a magyar királyok történetét 1458-ig.

kén, több egyházi személy közreműködésével készülhetett el a 14. század második negyedében az *Oberrheinische Chronik*, melynek fő vázát Augustus császár és Krisztus története adja, és a szerzők erre fűzték fel a terület krónikáját.³⁹ A Bodeni-tó térségének 13–14. századi történetére vonatkozó egyik legfontosabb forrás a *Nüwe Casus Monasterii Sancti Galli* (ChK), amely a latin nyelvű *Casus Sancti Galli* folytatása. Szerzője, Christian Kuchimaister a kolostortörténet folytatása mellett a város- és birodalomtörténeti összefüggésekre is kitér.⁴⁰ A 15. század elejéről, egy valószínűleg nem tudós képzettségű polgár tollából származik a *Chronik der Stadt Zürich* (SZ), amely a város mondákkal tűzdelt alapításával kezdődik, és 1418-ig dolgozza fel a helyi és birodalmi eseményeket. Erhard von Appenwiler krónikájában éppúgy megtaláljuk a helyi és a tágabb (birodalmi) térség érdeklődésére számot tartó eseményeket, mint a távoli országokból származó híreket.⁴¹ A 15. század második felében írta folytatatólagosan több, többnyire polgári származású szerző azt a konstanzi városkrónikát (*Die Chroniken der Stadt Konstanz*, KoChr), amely ugyan a városban történt eseményeket dolgozza fel az alapítástól egészen 1500-ig, de több birodalmi jelentőségű történésről is beszámol. Rudolf von Ems világkrónikája (RvE) Freiburgban, vagy valahol annak közelében, a 13. század harmadik negyedében, IV. Konrád király (1237/1250–1254) megbízásából íródott.

A feldolgozott források alapján Gandersheim és Goslar, valamint Braunschweig és Magdeburg központokkal az alsó-szász területeken is körvonalazható egy gócpont. Az erről a vidékről elemzett két kolostor-⁴² és két városkrónikához⁴³ két világtörténeti leírás,⁴⁴ valamint egy területi krónika⁴⁵ csatlakozik. Ezek közül a *Magdeburger Schöppen-Chronik* (MSch) köztes helyett foglal el

³⁹ Az OChr Ádámától 1334-ig, illetve folytatásokkal 1339-ig jegyzi le az eseményeket.

⁴⁰ Maga a Kuchimaister család – eredetileg valószínűleg valamilyen kolostori tisztség betöltője – számos oklevélben szerepel: Nyffenegger (Hrsg.) 1974: 9–17. A krónika az 1226-tól 1329-ig tartó időszak eseményeit öleli fel.

⁴¹ Az EvA az 1439 és 1471 közötti időszakot tárgyalja. Az Appenwiler nemzetségről már a 13. század elején, de még a 15. század végén is tanúskodnak oklevelek (EvA 228–229).

⁴² Az Eberhard pap által írt Gandersheimi krónika (*Gandersheimer Reimchronik*, GRchr), illetve a Goslari Szt. Simon és Júdás apátság krónikája (*Chronik des Stiftes S. Simon und Judas in Goslar*, SJG).

⁴³ Az MSch-ban, „a közjó javára”, vagyis a bíróságok munkájában részt vevő esküdtek (*Schöffen*) számára „kézikönyvként” a 14. század harmadik negyedében összeállított krónikában, Heinrich von Lamme(s)pringe (1325 k.–1396 után) a Kr. e. 47-től 1372-ig terjedő időszakot dolgozta fel. A 15. század végi KB (*Konrad Botes Magdeburgische Chronik*) pedig a kezdetektől 1489-ig tárgyalja az eseményeket.

⁴⁴ Az 1440-es években keletkezett braunschweigi JS egy annalisztikus világkrónika, amely elsősorban laikusok (*leygen*) számára íródott. Szerzőjéről, Johann Statwechról a névén kívül semmilyen információ nem maradt fent. A 13. század harmadik negyedéből való *Sächsische Weltchronik*-nak (SW) három szövegváltozata ismert: az „A” változat Magdeburg – Felső-Szászország, a „B” változat Bréma – Hamburg, és a „C” változat Lüneburg térségéből. A szerző személyének kérdése ezt figyelembe véve kezelendő. Eike von Repgow korábban széles körben elfogadott szerzőségét időközben többször megcáfolták. Lásd: Herkommer 1977. (a szerzőre), 1972 (a krónika keletkezésére).

⁴⁵ A *Braunschweigische Reimchronik* (BrRchr), amely a 13. század utolsó negyedében keletkezett.

a városkrónikák és a *Stadtbücher*, illetve a bíróságok munkájában részt vevő esküteknek írt könyvek (*Schöffenbücher*) között azáltal, hogy a szerző Magdeburg történetének tárgyalásához az általa hozzáférhető okleveleket és városi aktákat is felhasználta. A 15. század első feléből származó, a világ teremtésétől 1440-ig történt eseményeket tárgyaló *Thüringische Weltchronik* emelendő még ki, melynek szerzője az a Johannes Rothe, aki Eisenachban tanácsí jegyző, a püspöki udvarban káplán volt, és ezzel egyidejűleg az egyházi iskolát vezette.⁴⁶

A fent említett centrumokon kívül fellelhetők még elszigetelten előforduló szövegek, amelyek elsősorban Lübeck, Strasbourg, Köln és Prága városaival, valamint a Német Lovagrend utrechti *bailliatus*ával hozhatók összefüggésbe. A lübecki hivatali történetírás csoportjába illeszthetők azok az 1298-ból való feljegyzések (*Aufzeichnungen*, AvB), amelyek a város egyik tehetős szabójának, Albrecht von Bardewiknek (?–1310) a nevéhez fűződnek, aki 1291-től haláláig tanácsstagként, 1308 után pedig polgármesterként munkálkodott.⁴⁷ Albrecht kancellárként és a tanács jegyzői hivatalának vezetőjeként bízott meg két hivatalnokot, hogy gyűjtsék össze, és jegyezzék le a világban történt nevezetes eseményeket. Ugyancsak tanácsí és bírósági urak ösztönzésére vállalkozott a lübecki Szt. Katalin ferences kolostor egyik felolvasója, Detmar⁴⁸ arra, hogy megírja az azóta eltűnt *Stades-Chronik*⁴⁹ folytatását. A strasbourgi német nyelvű krónikairódalom megalapítójaként tartják számon a polgári családból származó klerikust, Fritsche Klosenert (?–1372/1396), aki a 14. század harmadik negyedében elkészített, túlnyomórészt kompiláción alapuló strasbourgi krónikájában (FKStrChr) tematikusan járt el, vagyis a császár- és pápatörténetet külön tárgyalta a város és a püspökség történetétől. Az egyházi feladatokat ellátó Jakob Twinger von Königshofen (1346–1420) szándékában ugyanakkor az állt, hogy a latin, elsősorban egyházi személyeknek szánt pápa- és császárkrónikákkal szemben a társadalom művelt laikus rétegének írjon német nyelvű krónikát Elzász és Strasbourg közvetlen múltjának emlékezetes eseményeiről (JTvK). Az elkészült munka kompozícióját tekintve azonban a fent említett Fritsche Klosener-féle szöveghez kapcsolódik, és a szerző krónikájába beledolgozta a világ teremtését, a pápák és császárok, valamint a strasbourgi egyház és város történetét is, amelyet végül egy kompendiumszerű összefoglalóval zárt le.

⁴⁶ A JRWchr szerzőjeként ismert Johannes Rothe (1360–1434) személyével kapcsolatban számos oklevél áll a rendelkezésünkre (Weigelt (Hrsg.) 2007: VII–VIII, LXXV–LXXVI).

⁴⁷ Koppmann (Hrsg.) 1884: 298.

⁴⁸ Először 1350-től 1386-ig, majd 1386-tól 1395-ig, végül az addig figyelembe nem vett források felhasználásával hozzálátott az egész krónika átdolgozásához. Ebből nőtt ki a „Lübecki világkrónika” (először 1105-től 1386-ig, majd változtatásokkal 1395-ig), végül Detmar 1101-gyel kezdődően dolgozta át krónikáját, hogy az investitúraharc, valamint a Szentföld felszabadításának ábrázolásával, a korábbi *Stades-Krónikával* szemben, még jobban kiemelje saját krónikájának világtörténeti jellegét. Lásd DChr A; DChr B; DChr C.

⁴⁹ A *Stades-Krónika* Johann Rode nevével hozható összefüggésbe. Az első feldolgozás a kezdetektől az 1276-os tűzvészig, míg a második Lübeck (1349-ig tartó) teljes történetét törekedett bemutatni. Ez a két szöveg szolgált alapul Detmar munkájához. Koppmann (Hrsg.) 1884: XII–XIV.

Az idősebb Johann Koelhoff kölni nyomdájában, 1499-ben látott napvilágot egy ismeretlen klerikus tollából a *Cronica van der hilliger Stat van Coellen* (Koel), amely szintén világtörténeti irányultságú. A valószínűleg Ágoston-rendi, bizonyára hosszú ideig Kölnben élő szerző számos korábbi forrásból merítette anyagát, így világhronikákból, pápa-, császár-, püspökségtörténetekből, valamint helyi és más területi leírásokból, kölni feljegyzésekből, szentek életrajzaiból és különféle röpiratokból, s tette mindezt azért, hogy a várost vezető világi és egyházi körök számára „kormányzásukhoz” mind cselekvési, mind magatartási mintákkal szolgáljon. A 15. század végén és a 16. század elején Hilbrant Suderman kölni polgár tulajdonában volt egy olyan *miscellan* krónika, amelybe az ismeretlen szerző az általa 1419-ig tárgyalt, az utolsó szakaszban kizárólag kölni események sorába az 1414-es esztendőhöz beszúrt egy Zsigmond magyar királyról szóló krónikát is (*Chronik über Sigmund König von Ungarn*, SKU). A szöveg keletkezési helyéről azonban mindeztidáig nincsenek közelebbi információink. Egy ismeretlen német ajkú, valószínűleg Észak-Csehországból származó prágai kanonok fordította németre a 14. század második negyedében az úgynevezett „Dalimil”-krónikát, az eddig ismert legrégebbi cseh rímes krónikát, melynek birodalomtörténeti összeállításába elszórtan még a magyar történelem néhány eseménye is felvételre került.⁵⁰ Az elszigetelten álló szövegek között megemlítendő még egy, a 14. század harmadik negyedére datált, az osztrák IV. Rudolf hercegnek (1358–1365) ajánlott, és valószínűleg az ő megbízásából Bécsben vagy Prágában készült *Magyar krónika*, amely Heinrich von Mügeln szerzeménye (HvMUchr), s amely 73 fejezetre tagolva az Özönvíztől 1333-ig tárgyalja a magyar történelem eseményeit. Végezetül az Alsó-Rajna mentén, valószínűleg valahol a Német Lovagrend utrechti körzetében, a 15. század végén készítette el a *Jüngere Hochmeisterchronik* (JHChr) című munkáját az az ismeretlen szerző, aki a rend történetének megírásához, a saját jegyzetein túl a Bibliától és a keresztes hadjáratok prédikátorainak történeteitől kezdve, rendi statútumokon, császári és pápai privilégium-leveleken át, egészen a korábban keletkezett rendtörténeti krónikáig számos forrást felhasznált, hogy ezekkel is a Német Lovagrend jogi státuszát hangsúlyozza. A nagymesterek szerint tagolt krónikában a szerző különösen nagy hangsúlyt fektetett a Szentföldön vívott keresztes hadjáratok, és ezen keresztül a lovagi lét lényegének ábrázolására, mely leírásokhoz kapcsolódnak egyébként a magyarokról szóló részek is.

A forrásszövegek földrajzi hovatartozása kapcsán elmondható, hogy a kirajzolódó (középkori értelemben vett) dél-német gócpontok magyar események iránti érdeklődése földrajzi közelségükkel, valamint hol erőteljesebben, hol kevésbé intenzíven ápolt politikai, dinasztikus és gazdasági kapcsolataikkal egyértelműen magyarázható. A magyar események tárgyalását tekintve szórványosan, izoláltan előforduló források vonatkozásában azonban még számos további

⁵⁰ „*Di tutsch kronik von Behemlant*”, DalR 3–224; „*Die pehemische Cronica dewcz*”, DalP 257–297. Az eredeti cseh rímes krónika megírását (1314 körül) hibásan a bunzlai Dalimil Mezeříčský kanonoknak tulajdonítják. Brom 2006: 15–16.

beható vizsgálatra van szükség. Általánosságban azt is ki kell ugyanakkor emelnünk, hogy a vizsgált német nyelvű krónikák nem különösebben foglalkoznak a Magyar Királyság területére több hullámban betelepülő németek történetével. A forrásszövegekben néhány említésen kívül mindössze utalásokat találunk arra, hogy a királyság területén német származású lakosok is élnek.

A VIZSGÁLT KORPUSZ SZERKEZETI JELLEGZETESSÉGEI

Már a korábbi fejtegetésekből is kiviláglik, hogy a tanulmány korpuszát képező szövegek – még a krónikairodalmon belül is – rendkívül különbözők. Heterogenitásuk több téren megmutatkozik. Az egyes szövegfajták struktúrájának tekintetében például különböző kompozíciós elvek figyelhetők meg. Vannak azonban olyan jegyek, amelyek a szövegfajták különbözősége ellenére azonosak. Hasonló rendezési elvek fedezhetők fel a világtörténet ábrázolására összpontosító forrásszövegekben, amelyek többnyire prologussal kezdődnek, a teremtéstörténettel és a Paradicsomból való kiűzetés történetével folytatódnak, majd az úgynevezett hat (világ)korszaknak (*aetates*) és/vagy a négy világbirodalomnak, mint tagolási elvnek⁵¹ megfelelően, egyház- és profántörténetet üdvtörténeti eseményekkel összekapcsolva epilógussal, vagy epilógusszerű közléssel zárulnak – már ha egyáltalán befejeződnek, és nem szakadnak meg minden átmenet nélkül.⁵² A prologus nemcsak a világkrónikák sajátossága, és néha még a prózakrónikák esetében is verses formát ölt.⁵³ A feljegyzések elé azonban gyakran csupán egy egyszerű invocáció, vagy egy rövid témamertető kerül, máskor a szerző egész egyszerűen *in medias res* kezdi el krónikáját.

A tárgyalandó téma felvezetésére általában a prologus, illetve a *captatio benevolentiae* után kerül sor. A téma, vagy még sokkal inkább a témák feldolgozása egy szövegtípuson, de még egyetlenegy szövegen belül is a legkülönbözőbb módon történhet.⁵⁴ A hatalomra lépés, a kormányzás időszaka, vagy az adott uralkodó halálának körülményei egyébként állandó részét alkotják az uralkodókról írt elbeszélő historiográfiai szövegeknek, a művön belül többnyire meghatározott helyet foglalnak el. Egy éles kontúrokkal leírható koncepció feltárása mind a regensburgi *Kaiserchronik*ban (Kchr), mind a többi, mindenekelőtt világi, illetve egyházi hatalmasságok uralmának (világ-, dinasztia- és alapítástörténetek) leírására koncentrááló művekben a rendkívül különböző tartalmú elbeszélő anyag miatt nagyon nehéz.

⁵¹ A középkori periodizációs elvek alkalmazásához lásd Bernheim 1964 [1918].

⁵² A Kchr például éppen a második kereszties hadjáratra való készülődés leírásánál szakad meg hirtelen.

⁵³ Például SW 1–98.

⁵⁴ Lásd például a (36 római császárról 14281 sort, és 18 német uralkodóról közel 2000 sort tartalmazó) Kchr-t, amelyben alapvetően az uralkodók nevét, uralomra kerülésük körülményeit, kormányzati tevékenységüket és haláluk körülményeit találjuk, de ezeket az adatokat, exemplum jelleggel, sokszor mondák és legendák egészítik ki. Például Nero terhesége (Kchr 4112–4154), vagy Traianus és az özvegy története (Kchr 5885–5996).

A szövegek vázát alapvetően a fent említett négy világbirodalom és/vagy hat (világ)korszak szerinti tagolás adja, melyekhez aztán kronológiai, tematikus, földrajzi szempontok vagy éppen az öt érzék alapján meghatározott leírások csatlakoznak, nagyobb részekre, esetleg több fejezetre bontva, vagy teljesen szétdarabolva a krónikát. A tartományi, illetve területi eseményeket tárgyaló historiográfiai művekben ugyanakkor elsősorban dinasztikus és személytörténeti aspektusból való ábrázolás figyelhető meg,⁵⁵ de ezek a szövegek sem mentesek birodalom-, város- vagy éppen kolostortörténeti kitekintésektől.

Felépítésükben maguk a városkrónikák is eltérhetnek egymástól. Ritkán olvasni bennük prólogust, ehelyett inkább egy hosszabb-rövidebb témaismertetést találunk, esetleg *in medias res* kezdődnek. A kezdés éve lehet véletlenszerű, esetleg összefüggésben állhat az adott város alapításának esztendejével, de indulhat akár a világ teremtésének történetével is. A városkrónikák esetében általában megfigyelhető, hogy forrásaik szélesebb alapokon nyugszanak, mint más krónikáké, hiszen a szerzők többsége az események ábrázolásához sokszor okleveleket, tanácsi rendeleteket és más, hasonló forrást is felhasznált. A városkrónikák témái között nemcsak szemtanúktól származó, illetve hallomásból feljegyzett helyi hírek (áringadozások, árvizek, éhínség, köztisztületben álló emberek halála, útonállók felakasztása stb.) szerepelnek, hanem az adott várost érintő, de azon túlmutató politikai és egyéb vállalkozások is, valamint olyan birodalomtörténeti események, mint például a király-, illetve császárválasztás, egy adott uralkodó halála, birodalmi gyűlés, keresztes hadjáratok vagy más háborúk. Sarkítva azt is mondhatjuk, hogy a városkrónikák szerzőinek gyakorlatilag minden olyan dolog feljegyzésre méltónak tűnt, ami napi beszélgetés tárgyát képezhette. Az, hogy egy adott krónikás végül a történések és „hírek” közül mit választott ki, sok mindentől függött (többek között például társadalmi rangjától, az általa betöltött pozíciótól, kapcsolatrendszerétől, a tartózkodási helytől és időtől, saját személyes tapasztalataitól). Így a történelmi érdeklődés ezekben a szövegekben kevésbé koncentráltan jelentkezett. A városkrónikákra e tekintetben jellemző, hogy a legfontosabb tényeknek vagy jegyzetszerű leírását adják, vagy azokat a legapróbb részletekbe menően tárgyalják, s hol az egyik, hol pedig a másik típus dominál.

Az egyházi intézményekről (kolostorokról, apátságokról) szóló krónikákban a prólogus után leggyakrabban a szöveg egészére vonatkozó *dispositio* kerül kifejtésre. Tematikájukat tekintve ezekben a krónikákban döntő szerepet kap az alapító és az alapítás körülményeinek kérdése, valamint a különféle (például püspöki) joghatóságok alóli felmentés, és a közvetlen pápai *iurisdictio* (*Römesche vriheit*, az úgynevezett római szabadság) kérelmezése, illetve mindezek oklevelekkel történő alátámasztása. A különböző szentek és mártírok legendáin kívül az ilyen egyházi krónikákban bizonyos világ- és birodalomtörténeti események szintén helyet kaphatnak.

⁵⁵ A StRchr-ban számos cselekvő személyt találunk: királyokat, német fejedelmeket, szomszédos országok uralkodóit, egyházi méltóságokat, de akár még magánszemélyeket is.

Bár az egyes szövegtípusokon belül ritkán állapíthatunk meg pontosan körülhatárolható koncepciót, egy vezérelv mégis kikristályosodik. Eszerint a középkori krónikaszerzők igen nagy súlyt fektetnek a jó és rossz cselekedetek, a jó és rossz (*guote unt ubele*) uralkodók ábrázolására, a mondanivalót legtöbbször arra kihegyezve, hogy az adott uralkodó jó bíróként (*guote richtære*) tölti-e be az általa viselt tisztet.⁵⁶ Ugyanakkor a „keresztény” és „pogány”, valamint a „jó” és „rossz” oppozíciók közé nem tehetünk egyenlőségjelet, hiszen legyen az adott személy keresztény vagy pogány, római vagy „német”, bajor vagy sváb, szász vagy magyar, császár vagy pápa, király vagy herceg, püspök vagy apát, polgármester vagy tanácsadó, egyaránt állhat a jó ideáljának oldalán, de éppúgy véthet is ellene.⁵⁷

AZ IMAGOLÓGIAI VIZSGÁLAT EREDMÉNYEIRŐL

A tanulmány alapvető célja az, hogy a fentebb vázolt krónikairodalomban olvasható információk alapján a két nép érintkezéséből fakadóan a magyarokról alkotott képet, annak megjelenési formáit feltárja. A kidolgozás alapjául az imagológia módszere szolgál, melynek központi vizsgálati tárgyát Manfred S. Fischer a következőképp fogalmazta meg: az imagológia tárgyát olyan nemzetekre/népekre, azok kulturális és szellemi teljesítményére vonatkoztatott képek (*Images*) alkotják, amelyek az általános érvény igényével összességében a nemzetek/népek tipizálásának lehetőségét hordozzák magukban,⁵⁸ vagyis feltárható bizonyos imago típusok (*imago type Elemente*).⁵⁹ Ezen elvek alapján került sor a magyarokra vonatkozó – a szövegekben vagy explicit kifejezésre jutó, vagy implicit jelenlévő – imago típusok feltárására, majd az imagológiai vizsgálat leíró munkafázisaként azok rendszerezésére, és tematikus feldolgozására.

A forrásszövegek alapján a német nyelvű népek és a magyarok érintkezésének több csoportját különböztethetjük meg: így például a háborús konfliktusokat, amelyekben a magyarok vagy az ellenséghez tartoztak, vagy szövetségesként működtek közre. Kiemelhetjük egyrészt azokat a kereszties hadjáratokat, melyek során a Szentföldre tartó különböző kereszties seregek a Magyar Királyság területén vonultak át, s ahol számos konfliktus előidézői lettek, másrészt azokat a hadjáratokat, amelyekben maguk a magyarok is részt vettek. Újabb csoportot képezhetnek azok a szituációk, amikor követek küldésére és fogadására, tárgyalások lefolytatására került sor. Külön kategorizálhatók a különféle szertartások, mint például a koronázások vagy az esküvők, és hozzájuk kapcsolódóan az azokat meg-

⁵⁶ A jog megtartása és megóvása az uralkodók legfőbb kötelessége, s mint ilyen, ez a kitétel gyakran szerepel a középkori koronázási ordókban. Ebből következően a középkori szövegekben a „bíró” (*richtære*) bevett terminus az „uralkodó” szó használata helyett.

⁵⁷ Ennek fényében a krónikasok pogány császárokat is illethetnek a legmegtisztelőbb attribútumokkal, például a Kchr-ban Traianus-t. Kchr 6083–6090.

⁵⁸ Fischer 1981: 20.

⁵⁹ A komparatiztika elveivel és fő problémakörökkel, illetve az *image*-kutatás kérdéscsoportjairól lásd Fischer 1979; Dyserinck 1977; összefoglalóan Steins 1972; újabban Beller (Hrsg.) 2006.

előző tárgyalások, esetleg békekötések. Végül kiemelésre érdemesek különböző helyzetek, amelyek szükségessé tették, hogy bizonyos személyek hivatalból, vagy más okból a Magyar Királyság területén tartózkodjanak. A krónikások ezek kapcsán leírásaikban a magyarok származásával, a királykoronázásokkal, a hadszervezettel, a magyarok külső és belső tulajdonságaival, étkezési szokásaival, (jog)szokásaival, nyelvével, vagy éppen a római császárok alatti korszakkal, a honfoglalással és a kalandozó hadjáratokkal, valamint személy szerint a magyar uralkodókkal foglalkoztak. Az elemzett forrásokat végeredményben két nagyobb csoportra oszthatjuk. Egyrészt azokra a szövegekre, amelyek a világ-, illetve a német történelem tárgyalásán belül térnek ki a magyar történelem eseményeire,⁶⁰ másrészt azokra, amelyek kimondottan a magyar történelmet írják le.⁶¹ Ez utóbbi forráscsoport, természetéből adódóan, sokkal terjedelmesebb információ-halmazzal dolgozik, és alaposabb áttekintést ad a magyarokról. Mindkét forráscsoportnak sajátja azonban, hogy szerzőik egyetlen *ingroup*, vagyis a német nyelvű népek (sváb, bajor, frank stb.) köré tartoznak, míg az *outgroup*ot a magyarok testesítik meg, vagyis vonatkoztatási pontként a német nyelvű népek szolgálnak.⁶² Az *image*-, illetve *mirage*-képződés folyamatát,⁶³ annak legfontosabb alkotóelemeit és konstrukciós elveit, az ön- és idegenkép egymáshoz való viszonyát, keletkezési és működési mechanizmusait Thomas Bleicher néhány szövegpéldán keresztül az ókortól egészen a 20. századig jól szemlélteti.⁶⁴ Összességében megfigyelhető, hogy az önábrázolásnál, az idegen/más ábrázolásánál viszonyítási alapul a saját nemzet/nép szolgál, és mindez kizárólagos jelleget is ölthet (etnocentrizmus), vagyis a saját nemzetnek/népnek a vártájáról, illetve annak mércéjével szemléli és értékeli az idegent, az idegen/más népet, mindez pedig egymással ellentétes fogalompárok kialakulásához vezet(het). Ha a fentieket egy képzeletbeli értékelési skálán ábrázolnánk, azt tapasztalnánk, hogy a saját nemzet/nép mindig magasabb pozícióban foglal helyet, és legtöbbször pozitív tartalmak, tulajdonságok, asszociációk jellemzik, vagyis minden a pozitív önkép irányába hat; ellentétben az idegen/más nép ábrázolásával, ahol sokkal inkább a negatív elemek dominálnak. A mással/idegenrel kapcsolatos *image* kialakulásának folyamatát vizsgálva már Manfred S. Fischer is felhívja a figyelmet az ön- (*Autoimage/Eigenbild*) és az idegen-kép (*Heteroimage/Fremdbild*) antitetikus jellegére és funkciójára.⁶⁵ Hugo Dyserinck pedig az imago-típus folyamatoknak a nemzeti önkép, önmeghatározás, illetve a nemzeti érzés kialakulásában betöltött jelentős szerepét hangsúlyozza.⁶⁶ Alapjában véve Fischer felvetéseivel, az *Auto*- és *Heteroimage*-hoz kapcsolódó antitetikus funkcióról alkotott nézetével egyezik Reinhart Kosellecknek az „aszimmetrikus és egymással

⁶⁰ Többek között például a Kchr, JEWchr, JEFb, JUÖChr, StRchr, illetve KB.

⁶¹ Lásd például az HvMUchr, HHZF, JUUChr.

⁶² Az *ingroup*-hoz való tartozás, a lehetséges vonatkoztatási pontok és „rétegződések” jellemzőihez a JEWchr alapján lásd még Radek 2007.

⁶³ Részletesebben Dyserinck 1966.

⁶⁴ Bleicher 1980.

⁶⁵ Fischer 1981: 20.

⁶⁶ Dyserinck 1988: 37 skk.

ellentétes fogalompárokrol” szóló elmélete.⁶⁷ Mindezeket adaptálva, a forrásszövegekben feltárt imagotíp elemek alapján, a magyarokra vonatkozó imagotípiákat tekintve három aszimmetrikus és egymással ellentétes fogalompár létezése mutatható ki: a nyugati–keleti, a keresztény–pogány és a morális–amorális. A továbbiakban ezeket tárgyaljuk részletesebben.

A nyugati–keleti fogalompár

A nyugati–keleti fogalompárnál elsőként a genealógiai és a magyarok őshazájának földrajzi elhelyezkedéséről szóló leírások emelendők ki. Míg ugyanis a német nyelvű népek származásukat, vagy akár a német városok alapítását tekintve magukat, illetve városukat a trójaiaktól,⁶⁸ a rómaiak elődeitől⁶⁹ vagy olyan híres ősoktól, mint Nagy Károly származtatják, addig a magyar uralkodóház tagjait közvetlenül a hunok urával, Attilával, vagy a hun kapitánnyal, Álmossal hozzák összefüggésbe. Ha családfát nem említenek, Attilát akkor is a magyarok királyának nevezik, és a magyarok ősatyjává teszik meg.⁷⁰

Azt is meg kell említenünk, hogy a krónikások egy része a „*Hewnen*” (hunok) és az „*Vngern*” (magyarok) megnevezést egyenértékűen használja.⁷¹ Az egyik krónika címében például azt olvashatjuk, hogy „itt kezdődik a magyarok krónikáinak előszava”, majd az előszóban folytatólagosan: „most pedig meg akarom írni a hunok történeteit”.⁷² Jakob Twinger krónikájában a „hun” szó használatát a következőképp magyarázza: „Mielőtt ők [ti. a magyarok] keresztények lettek,

⁶⁷ Koselleck egyik tanulmányában (Koselleck 1995) több fogalompár vizsgálatával foglalkozik: a hellén és barbár, a keresztény és pogány, valamint az ember (*Mensch*) és embertelen ember (*Unmensch*), illetve a felsőbbrendű ember (*Übermensch*) és alsóbbrendű ember (*Untermensch*) fogalompárral.

⁶⁸ Nem római népként először a frankok állították magukról a 7–8. században, hogy a rómaiakhoz hasonlóan a trójaiaktól származnak, hogy ezzel is igazolják más népekkel szembeni elsőbbségüket. Ezt követően további népek és uralkodó-dinasztiák próbálták a trójai monda újabb variációival megalapozni származásuk előkelő voltát, így például a britek szintén a 7–8., majd még erőteljesebben a 12. században, a normannok a 10. században, a skótok a 13. században, a Luxemburgok, Valois-k és Habsburgok a 15–16. században. A késő középkorban ugyancsak a Habsburgoknál figyelhetjük meg, hogy a római császári méltóság megszerzése érdekében – egyik „érvként” – a késő római Colonna, illetve Pierleoni családtól próbálták eredetüket levezetni, és igyekeztek egy trójai–frank genealógiát konstruálni (Zöllner 1998: 93).

⁶⁹ SW 89.

⁷⁰ Lásd például JUKChr 490; LvW 160. fejezet; HEvW 38, 23–28; HHZF aiiij^v; HHZF aiiij^r; HHZF d.

⁷¹ Például HHZF aij^r: „*Huni*” – „*Hungern*”; JUKChr 486: „die Hewn, die nun Vngern hayssen (a hunok, akiket most magyaroknak neveznek)”; HEvW 39, 1–18: „Henen [...] jetz genannt Unger (a hunok, akiket most magyaroknak neveznek)”; SW 147, 35: „de Hunen, dat nu sint Unger (a hunok, akik most a magyarok)”; LvW 79,31k.: „[...] ergaben sich im [=Nagy Károly] die Heün oder die Unger (és akkor megadták magukat Nagy Károlynak a hunok vagy magyarok)”; JUUChr 482: „heynt yetz Vngern (a hunok, most magyarok)”.

⁷² HvMUchr 105, 1k: „Hie hebt sich an dye vorrede in den Vngerischen Cononicken etc.”. HvMUchr 105, 5 skk.: „[...] also wil ich [...] beschreiben dy hystorien der Hevnen”.

hunoknak nevezték őket”,⁷³ míg Hans Ebran von Wildenberg *Chronik von den Fürsten aus Bayern* című munkájában azt találjuk, hogy „[Henrik császár] keresztény hitre téríti a két törzset, a hunokat és a gótokat, akiket most magyaroknak és vendeknek neveznek”.⁷⁴ A hun és a magyar népnevek ekvivalens módon való használata a forrásszövegekben valószínűleg a magyarok világi származáselméletével hozható összefüggésbe, amely ugyan csak néhány szövegben manifesztálódott, de látenszen bizonyára hozzátartozott a krónikások hagyományozott tudásához (*tradiertes Wissensgut*). Szintén a magyarok és a hunok történetének szoros összekapcsolódását példázza a már említett, 1534-ből származó *Der Hungern Chronica* előlapja, amelyen – a krónika címe ellenére – „*Atilla flagellum Dei*” felirattal egy Attila-portrét láthatunk.⁷⁵

A hun–magyar származtatás mellett megtalálható a magyar uralkodóház totemisztikus származáselmélete is Emese álmával és a turulmadárral („egy »héja« alakjában”).⁷⁶ A totemisztikus származáselméletek, mint ismeretes, az ázsiai nomád népekre jellemzők. A magyarok őshazáját pedig szintén keleten, egészen pontosan Szkitiában lokalizálják, ugyanakkor különbséget tesznek „*Scythia Asiatica*” (ahonnt a magyarok kiözönlöttek), és „*Europisches Scythia*” (ahonnt a magyarok a gótokat elűzték) között.⁷⁷ Jakob Unrest *Ungarische Chronik*-jában szintén a „*Schicia*”, „*Hünia*”, majd „*Pannonia*” a honfoglalás útvonalá.⁷⁸ Ugyanakkor Heinrich Mügeln *Magyar krónikája (Ungarische Chronik)* szerint éppen a hunoktól, az Attilától való származás teszi jogszerűvé a magyarok (második) honfoglalását Pannoniában.⁷⁹

A nyugati–keleti fogalom párral összefüggésben a források utalnak a magyarok egykori nomád származására, miszerint a magyarok hatalmas területek használatához szokott nép, éppen ezért nehezen viseli, ha mozgásszabadságában korlátozni akarják.⁸⁰ Ugyancsak a nomád lét egyik meghatározó eleme a ló tartás, a lovaglás, a lónak a haderőben betöltött jelentős szerepe, valamint annak érték-mérő eszköz funkciója, olyannyira, hogy a fogságba került magyarok életben hagyásukért vagy szabadon bocsátásukért cserébe lovakat ajánlanak fel ellenfeleiknek.⁸¹ Ugyanakkor más helyzetekben is nagy megtiszteltetést jelentett mindkét fél számára egy ajándékba adott/kapott ló. Még Jakob Unrest 15. század végén

⁷³ JTvK 2, 715: „[...] vor e sü [Ungarn] cristen wurdent, do hiessent sü die Hünen”.

⁷⁴ HEvW 39,16 skk.: „der [Kaiser Heinrich] pekert die zwai geschlecht, Henen und Götten, jetz genannt Unger und Winden”. Lásd még hasonló példára KB 288.

⁷⁵ HHZF előlapján látható Attila-portré eddigi vizsgálataim alapján csak a korábban említett göttingeni példányban található meg. Ugyancsak ez a példány tartalmaz egy térképet is, amelynek feldolgozása folyamatban van.

⁷⁶ HHZF d: „in gestalt eines Habichs”.

⁷⁷ HHZF aij:.

⁷⁸ JUUChr 482.

⁷⁹ HvMUchr 130,15–18. Lásd még ugyanerre JUUChr 484.

⁸⁰ Lásd például StRchr 84106.

⁸¹ Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a ló a többi középkori országban és annak haderejében is rendkívül nagy szerepet játszott. Lásd a *Reiseherrschaft/Reisekönigtum* intézményét a középkorban. Ohler 2002: 208–218.

1. kép

Hans von Haug zum Freystein 1534-ben megjelent Der Hungern Chronica című munkájának címképe Atilla Flagellum Dei felirattal a Göttingenben található nyomtatványból.

(Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Sig. HSD: 4 H HUNG I, 4005 RARA, frontispiece.)

keletkezett *Österreichische Chronikja* (JUÖChr) is figyelmet szentel a Mátyás király idején folyó magyar–török háborúk leírásánál annak, hogy egy foglyul ejtett, vagy csatában elesett magyar hány lóval rendelkezett. A *Steirische Reimchronik* szerint az egyik hadjárat alkalmával a magyarok feltételül szabták Szt. Mihály napjáig (szeptember 29.) való hazatérésüket, hogy idejében begyűjthessék lovaik táplálékát.⁸² Ugyancsak ebben a krónikában találunk utalást a magyarok honfoglalásával kapcsolatos, fehér ló-mondára.⁸³ A haderővel kapcsolatban

⁸² StRchr 84075–84138.

⁸³ Ezzel a szövegrésszel, IV. Béla király fiának menyegzője kapcsán Vizkelety András foglalkozott részletesebben (Vizkelety 1993). A menyasszonyi ruha egy csatjának rendkívüli értékét taglalva említi meg a krónikaszerző a magyarok azon szokását, miszerint jellemző, hogy a magyarok ékszerért („kleinat”), valamint lóért („meidem guot”) cserébe országot vesznek/cserélnek.

kiemelendő az íjászok szerepe, akik a források alapján a legfontosabb fegyvernemet képviselik, és az ezzel kapcsolatos harcmodort tekintve (ellenség közelébe lovalás, nyilazás, megfordulás, hátra nyilazás, az ellenséges alakulatok fellazítása, újratámadás, ellenséges csapatok körülzárása és lenyilazása) is a hunok, tatárok, kunok körébe sorolják a magyarokat.⁸⁴ A lóhátról történő nyilazást a nyugati ellenség „lovagiatlannak” (*unritterlich*) minősíti,⁸⁵ mondván, hogy a magyarok nem vállalják fel a közelharcot, vagyis a vívást. Ugyanakkor a hadviselés tekintetében olyan megjegyzéseket is találunk, amelyek arról számolnak be, hogy a magyarok ügyes katonák – „*menlich*” (bátrak), „*hurtlich*” (fürgék) és „*ellenthaft*” (merészek) –, jó taktikát alkalmaznak, többször folyamodnak cselhez, és ha a magyarok a „német” sereg oldalán harcolnak,⁸⁶ akkor még a krónikások dicséretét is kiérdemlik, s ez esetben mégiscsak olyan kiváló kardforgatók, mintha franciahonban tanulták volna a vívást.⁸⁷

A foglyokkal való bánásmódról a krónikások az egyes keleti népek esetében hasonlóan nyilatkoznak: ugyanúgy, ahogy a hunok, a tatárok vagy a kunok, a magyarok is rabszolgaként kezelték a foglyokat.⁸⁸ Ahogyan azt az egyik krónikában olvashatjuk: „[...] a többieket pedig foglyul ejtették, és akik a magyarokhoz kerültek [ti. a foglyok elosztásánál], azokat kötélen vezették el, mint az állatokat”.⁸⁹ A magyarok a kegyetlenkedések, a pusztítások⁹⁰ alapján szintén a „vad” keleti népek közé sorolandók: a fosztogatást, a gyűjtogatást, a templomok lerombolását, a nők megbecstelenítését tekintve teljes mértékben párhuzamba állíthatók például a magyarokról, a tatárokról, majd a későbbi időkben a törökökről szóló leírások.⁹¹

A nyilvánvalóan a vérszerződéssel összefüggésbe hozható vérivás megemlézése:

„A magyarok bevonultak német földre és feldúlták Bajorországot, Turingiát [...], a bajorok a harcból vesztesen kerültek ki, erre a magyarok új erőre kaptak, majd

⁸⁴ Például StRchr 25507–25512.

⁸⁵ Például StRchr 25634.

⁸⁶ A német szót itt jogosan tehetjük idézőjelbe, mert ahogy JEWchr-jának kis nyelvi tükrében is olvashatjuk – bár ezt az egész középkorra vonatkoztathatjuk –, sokkal inkább beszélhetünk sváb (*Swäben*), frank (*Franken*), szász (*Sabsen*), thüringiai (*Dürgen*), meißeni (*Michsner*), tiroli (*Tyrol*), bajor (*Beiern*), karinthiai (*Kerndner*), stájer (*Stirer*) és osztrák (*Esterrich*) identitástudatról. JEWchr 27396–27652.

⁸⁷ Például StRchr 16244–16247; 16260–16265.

⁸⁸ Lásd még például SW 157,17–21.

⁸⁹ JUKChr 508: „[...] die andern wurn gevangn, und welche den Vngern zw Tail wurdn, die wurdn an Strickhn gefuert als das Viech”.

⁹⁰ Megjegyzendő, hogy a kegyetlenkedés, a pusztítás leírása leginkább a kalandozó hadjáratokkal kapcsolatos.

⁹¹ Például a magyarokról lásd Kchr 15925–15931; KB 302; a tatárokról lásd HHzF iij; a törökökről JUÖChr 236. A törökökről ugyancsak hasonló leírásokat találunk a 16. századi német nyelvű röpirat-irodalomban is. Rendkívül szemléletes példája ennek az *Ein Klag zu Gott über die grausam wütereiy des grausamen Turgken ob seinen viel Kriegen und obsigen* című, Hans Sachs tollából származó röpirat (Nürnberg 1532), amelyet ma Kőszegen a Városi Múzeumban őriznek (leltári szám: 56.164.1).

a svábok és a frankok ellen vonultak és sok embert levertek és megöltek. És megitták az emberek véréit, és az asszonyokat a hajuknál fogva kötözték össze, és a gyerekekkel együtt így hajtották ki őket az országból.”⁹²

A kutyára tett esküre való utalások ugyancsak a magyarok keleti népekkel való összekapcsolását jelzi.⁹³ A kutya mint a hunok/magyarok attribútuma jelenik meg Hans von Haug zum Freystein-nél, aki Attila harcosait „dühös kutyáknak” (*wurtende hundert*) nevezi.⁹⁴ Konrád király álomlátása kapcsán egy „koromfekete” kutyát (*alswarzer hunt*) hoznak összefüggésbe a magyarokkal több krónikában is. A regensburgi *Kaiserchronik*-ban (Kchr) ráadásul Konrád király aztán megkönnyőrül a hitvány zsákmányon (a foglyokon), s otthagyja a „nyomorult kutyanevet” (*daz smaehe gebunde*), azaz a legyőzött magyarokat a csatamezőn.⁹⁵ Ahogy azonban a kegyetlenkedések és pusztítások leírásainál már láthattuk, itt is megfigyelhető az, hogy az egyik nép – esetünkben az egyik keleti nép – tulajdonságai később egy másik (keleti) nép tulajdonságaiként tűnnek fel. Rendkívül jól szemléltetik ezt a 15–16. századi források, amelyekben a korábban magyaroknak tulajdonított negatív jellemzők a törökökkel kapcsolatban kerülnek elő, ahogyan Jakob Unrest krónikájában például már a törökök töltik be a „*die possen hundert*” (az ádáz kutya) szerepét.⁹⁶ Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a nyugati népek történetének leírásánál is találunk példákat a túlkapasok, erőszakos cselekedetek ábrázolására, főleg a keresztes hadjáratok tárgyalásánál.

Keleties (tatár) szokásra utal a magyarok szakállviselete is, mely szerint a magyarok ünnepélyes alkalmakkor drágaköveket és gyöngyöket fontak szakállukba.⁹⁷ A hosszú – a források szerint sokszor igencsak bozontos (*ungeschickt*) – haj, akárcsak Attilának, a magyaroknak is sokszor jellemzője,⁹⁸ ellentétben például az osztrákokkal vagy a szászokkal, akik rövid (rendezett) haját viseltek.⁹⁹

⁹² KB 302: „De Ungeheren de togen in Dudesche lant unde vorherden Beygeren, Doringh [...] dar vorloren de Beygeren den strydt, do worden de Ungerer so krefftich, und togen dorch Swaven, dorch Francken unde slogen unde morden vele lude. Unde druncken der lude blot, unde bunden de fruvven to samede by den haren, unde dreven se mit den kynderen ut dem lande.” Lásd még SW 156; JTvK 416.

⁹³ Például Kchr 16309–16316; JUUChr 493k.; KB 304; GRchr 418; SW 160,1–4; HHZF biiij^v. Kríza Ildikó nyomán átvétel Györffy Györgytől: Theotmar salzburgi érsek 900-ban kelt levelében a pápánál mentegetőzött a morvák vádjá miatt, miszerint „a frankok 899-ben kutyára vagy farkasra és más istentelen s pogány dolgokra esküdtek szövetséget a magyarokkal”. Kríza 1996: 435. A honfoglalás kori kutyára/farkasra tett eskü problematikájához lásd Horváth 1970.

⁹⁴ HHZF aiiij^v.

⁹⁵ Kchr 16309–16316; JUUChr 493 skk.

⁹⁶ JUÖChr 29.

⁹⁷ StRchr 7989–7992.

⁹⁸ HHZF aiiij^v; JEFb 4235–4238. A hosszú haj, valamint a szakáll viselete a DalP leírása szerint is pogány szokás volt. DalP 260: „[...] wenne sich die manne noch heydenischer gewonheit hilden vnd trugen alle lange pette (mert a férfiak pogány szokás szerint éltek és hosszú szakállt viseltek)”.

⁹⁹ JEWchr 27463–27464. Karácsonyi János a honfoglaló magyarok hajviseletéről írott tanulmányában Liudprand cremonai püspököt említi meg, aki 868. évi követi beszámolójában

Végezetül a magyarok a nyelvi hovatartozást tekintve is a keleti nyelvek csoportjába (*osterzungehn scare*) kerülnek,¹⁰⁰ s ezt tovább erősíti az a tény, hogy a magyarokat, mint népet többször is a keleti (pogány) népek között említik.

A krónikák szerint szintén a keleti népekre jellemző vonás az együtt élő népek sokfélesége: a magyarok között például ott találjuk a kunokat, besenyőket, székelyeket, de ugyanúgy a „németeket”, az oláhokat, a ruténeket, a görögöket vagy a lengyeleket. Ugyanakkor magyarföldön a kunok által akár háború, akár béke idején véghezvitt kegyetlenkedések – vad életmódjuk a forrásszövegekben többször is előkerül –, és az ennek megfelelő konnotációk ezáltal a magyarokra és országukra is áttevődnek, s ezek alapján „ítélik őket meg”.

A keresztény–pogány fogalompár

A keresztény–pogány fogalompár esetében szintén előkerül a származás kérdése, de itt a bibliai származáselméleteké.¹⁰¹ A vizsgált krónikák alapján a magyar nép származását tekintve kettősséget figyelhetünk meg. Egyrészt ugyanúgy, mint más európai népeket, a magyarokat is Jáfettől származtatják. Az *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften*-ben például a magyarokat konkrétan Jáfetnek rendeli alá, és Európához tartozónak írja le.¹⁰² Johannes Rothe *Thüringische Weltchronik*-ja Európát a következőképp próbálja földrajzilag behatárolni: „Európa észak felé található, a nap felkeltének helyétől a nap lementének helyéig”. Ugyanakkor csak „*Ytalien*” (Itália), „*Frangreich*” (Franciaország), „*Lampartyn*” (Lombardia), „*Engellandt*” (Anglia) és „*alle dutzsche landt*” (minden német föld) az, amely a világkrónikában konkrétan említésre kerül, míg Magyarország a „más királyságok), ahogy mondják, a „végeken [tudniillik Európa (vég)határainál]” kategória alatt neveztetik meg.¹⁰³ Hans Ebran von Wildenberg *Chronik von den Fürsten aus Bayern* című munkájában Európa önmagában a kereszténységgel egyenértékű.¹⁰⁴ A magyaroknak Jáfettől való származtatása azonban csak rész-

méltatlankodva jegyzi meg, hogy Nikephoros császár az udvari ebédnél „Bulgarorum nuntium, Ungarico more tonsum (a magyar szokás szerint lenyírt bulgárok köveit)” ültette vele szembe. Magyar szokás alatt itt még a kopaszra nyírtság értendő, mivel Liudprand egy másik helyen összehasonlítja egymással a görög és a német császárt, s ebből az derül ki, hogy a rövidre nyírt haj a németekre, a hosszú haj a görögökre, a kopaszra nyírtság pedig a magyarokra volt jellemző. Karácsonyi 1896.

¹⁰⁰ Például a BrRchr 8130k. Lásd még HEvW 60.

¹⁰¹ Az ószövetségi Bibliában (Gen. 9,10) a földkerekség egyes területeinek Noé fiaihoz való hozzárendeléséről még nem találunk konkrétumokat, ott csak annyi olvasható, hogy Noé három fiával, Sémmeel, Hámmeel és Jáfettel hagyta el a bárkát. A Föld három részre való felosztása (*orbis tripartitus*) ókori szerzőkre vezethető vissza, Ázsiának Sémhez, Afrikának Hámhoz és Európának Jáfethez kapcsolása azonban későbbi bibliamagyarzatok eredménye. Herbers 2007: 22–24.

¹⁰² LvW 8, 12–15.

¹⁰³ JRWchr 28: „Europa [...] ist keigen norden vn dem uffgange bys zu dem nedergange der sonnen”, illetve a Magyar Királyságra: „unde die andern konigreiche, wie die heissen, an den enden”.

¹⁰⁴ HEvW 7, 2 skk.

ben helytálló, ugyanis a következő származtatást találjuk még a különböző forrásokban: Noé – Jáfet – Kána – Nimród, mindez azonban ellentmond Nimród tényleges bibliai származtatásának, ugyanis Nimród a Noé – Hám – Kus származási vonalnak felelne meg. Ráadásul Nimród alakja – zsarnoki uralma nyomán – automatikusan negatív tulajdonságokkal ruházza fel a magyarokat is.

Ugyancsak megemlíthetjük a magyaroknak „*Schicia*”-ból (Szkítiából), illetve „*Hünia*”-ból (a hunok országából), a pogány hunoktól való származtatását is,¹⁰⁵ valamint a hunok üdvtörténeti szerepének átvitelét a magyarokra. Heinrich von Mügeln krónikájában, a Konrád császár elleni csata után a fogságba vetett két magyar vezér, Lél és Bulcsú, „Isten bosszújának” és „Isten ostorának” nevezi magát, akárcsak korábban Attila.¹⁰⁶ Ugyanúgy, ahogy Attila és hunjai, a magyarok is rettegesben tartották a világot.¹⁰⁷ Megjegyzendő még itt a középfelnémet „*diet*” (*Volk, Leute*, azaz a negatív konnotációjú „nép”, „emberek”) szónak a használata, amely a hunokkal és a magyarokkal kapcsolatban gyakran előkerül, s amely szintén az egyes népek pogány voltára utal a késő középkori forrásszövegekben.

Különösen a magyarok korai történetének leírásával kapcsolatban figyelhető meg az a jelenség, hogy a pogány léttel összefüggésben álló, negatív imagotíp elemek dominálnak a keresztényekre jellemző, pozitív elemekkel szemben. Az elemzett forrásszövegekben számos olyan helyet találunk, amely az isteni hatalom erejének megnyilvánulását hangsúlyozza. Ez különösen a keresztény uralkodók tetteinek leírásánál jellemző, akik Istenhez fohászkodva és segítségért esedezve nyerik el jutalmukat, ezáltal is kiemelve azt a kontrasztot, amely a keresztény és a nem-keresztény uralkodók jelleme és cselekedetei között feszül. A keresztények pogányokkal szembeni fölénye fejeződik ki I. (Madarász) Henrik német király (919–936) szavaiban is a magyarokkal szemben vívandó egyik csata előtt, miszerint „ők pogányok, mi pedig keresztények vagyunk”,¹⁰⁸ vagyis – ahogyan az más forrásszövegekben is előbukkan – a keresztények bizton számíthatnak Isten segítségére, esetleg valamilyen csodálatos módon való beavatkozására, és így az ütközet megnyerésére.¹⁰⁹ A regensburgi *Kaiserchronik*ban II. Konrád (990–1039) német–római császár az I. (Szt.) István magyar uralkodó (997–1038) elleni csata előtti éjszakán álmában István süllyedő hajóját látja, amit jelzésértékűnek fog fel a másnapi kedvező támadáshoz.¹¹⁰ A *Sächsische Weltchronik*ban lejegyzettek szerint a magyarok 943-ban újra Augsburg ellen támadtak, és a németek már hátrálni kezdtek, amikor a császár kezébe vette a Szent Lándzsát (*dat heilige sper*), Isten segítségét kérte, mire a magyarok menekülni kezdtek, míg végül el is veszi-

¹⁰⁵JUUCr 482.

¹⁰⁶HvMUchr 142. Lásd még fentebb a HHZF előlapjával kapcsolatos megjegyzéseket.

¹⁰⁷HHZF aij: „Athila – ein schrecken der welt vnd ein gaissel Gottis”; HHZF aij: „Hungern” (magyarok) a Pannóniába történő bevonulásuk után „[waren] ein schrecken der welt”.

¹⁰⁸„se sin heiden, we sin cristen”. SW 160, 23 skk.; de például SW 162, 17–20 is.

¹⁰⁹KB 309, 365; GSA 295; GRchr 419.

¹¹⁰Kchr 16309–16316.

tették a csatát.¹¹¹ Az Augsburg alapításáról szóló krónika szerint Szt. Ulrich az égből kapott keresztet, melyet az ellenség, a magyarok ellen használt fel.¹¹² Természetesen, amikor a magyarok már a befogadott keresztény népek közé számítanak, hasonlóképpen tudhatják maguk mellett Isten (vagy különféle szentek) segítségét a szorult helyzetekben.¹¹³ Például Salamon király uralma alatt (1063–1074), amikor unokatestvére László – a későbbi I. (Szt.) László király (1077–1095) – súlyosan megsérült a csatában, „Isten erejéből mégiscsak életben maradt”.¹¹⁴ Isten azonban nemcsak segítőként, hanem – a középkori felfogásnak megfelelően – büntető erőként is megjelenik a szövegekben. Isten büntetésére számíthatnak azok az uralkodók, akik nem hajlandók követni a keresztény életformát: IV. (Kun) László király (1272–1290) esküszegéseinek, és végső soron meggyilkolásának az oka is abban keresendő, hogy pogány kun nőkkel hált, és egyébként is, ha rendezett életet folytatott volna, akkor Isten „egy jóra való gyermekkel ajándékozta volna meg”.¹¹⁵ A magyar királyság hatalmának, gazdagságának és tisztességének elvesztése is arra vezethető vissza, hogy „ők [a magyarok] elfordultak hitüktől és újra pogányok lettek, és megvetették a kereszténységet”.¹¹⁶

Több forrásszöveg is foglalkozik a magyarok keresztény hitre térítésével, ami a leírások alapján rendkívül nagy érdemnek számított. A nyugati uralkodók közül e tekintetben I. (Nagy) Károly (768–814) és Arnulf (880–899) frank, illetve II. (Szt.) Henrik (1002–1024) német királyok neve merül fel a leggyakrabban.¹¹⁷ Jans Enikels világkrónikája szerint Nagy Károly kezdte keresztény hitre téríteni a magyarokat egészen az oláhok földjéig;¹¹⁸ Arnulf pedig azzal érdemli ki a császári címet, hogy „mint jó uralkodó megfutamította a magyarokat”.¹¹⁹ I. Henriket a magyarok felett aratott nagy győzelme után „a fejedelmek és minden német úr császárnak és *augustus*-nak kiáltotta ki, és az ország atyjának nevezte”.¹²⁰ Ugyanakkor Gizellát, I. (Szt.) István feleségét is a „térítő” között találjuk.¹²¹ Összességében azonban megállapítható, hogy a magyarok és/vagy más népek keresztény hitre térítését az adott krónikában mindig annak, vagy azoknak az uralkodóknak

¹¹¹ SW 155. fejezet, 162.

¹¹² GSA 296, 8–14.

¹¹³ Ezt más keresztény hitre térített népek esetében is megfigyelhetjük. Például a DalP (DalP 303) szerint, amikor Szt. Ulrichnak a fejét akarták venni, Keresztelő Szt. János sietett a segítségére.

¹¹⁴ HvMUchr 177, 4–6: „yedoch belaib er lebendig von der kraft dez hohsten Gotes”.

¹¹⁵ A pogány nőkre vonatkozóan: StRchr 40484–40503; HHZf iij^v. A gyermekáldás kérdésre: StRchr 40530–40535.

¹¹⁶ JUUChr 497: „sy [die Ungarn] am gelaübñ verkert vñd wider haydnisch wurden und die kristnhait achtn”.

¹¹⁷ Kchr 15552 skk. (Nagy Károly, Arnulf); SW 160, 11 skk. (I. Henrik); JTvK 427 (II. Henrik).

¹¹⁸ JEWchr 25675 skk.: „die Ungern unz in Walachen [...] kristen machen begund”. Lásd még HEvW 31, 33–35.

¹¹⁹ Kchr 15552 skk.: „guot rihtare die Hune fluhtec twanc”.

¹²⁰ SW 160, 11 skk.: „van den vorsten unde van allen Dudischen herren keiser unde augustus [beropen] unde des landes vader gehenen”.

¹²¹ SW 167, 24–26.

tulajdonítják, akit, illetve akiket a krónikás valamilyen okból követendő példaképként állít az olvasó elé, ahogyan például Nagy Károly vagy II. Henrik a regensburgi császárkrónikában (Kchr) a *rex justus et pacificus* ideálját testesíti meg, vagy akár példaként említhetjük az úgynevezett „Dalimil”-krónika (DalP) leírását is, amely szerint már a csehek azok, akik a magyarokat keresztény hitre térítik.

A magyarokat ugyan keresztény hitre térítik, de a kereszténység és pogányság közötti ingadozásuknak a krónikaírók szintén külön figyelmet szentelnek. Így megemlítésre kerül I. András (1046–1060), majd I. Béla király (1060–1063) is, akik a nép kérésére engedélyezik a pogány életmódhoz való visszatérést. A Vata és fia János-féle pogánylázadás kegyetlenkedéseit, de Levente pogány beállítottságát szintén kiemelik. II. István (1116–1131) és IV. (Kun) László (1272–1290) tetteinek leírásánál ugyanakkor nagy hangsúlyt kap a kunoknak a magyarokkal szembeni, túlzott előnyben részesítése, és pogány életmódjuk. II. István például nem akart megházasodni, „hanem megelégedett a hajadon nőkkel”.¹²² IV. László szintén „megvetette a házasság intézményét”, és pogány ágyasokat vett magához,¹²³ vagyis egyikük sem különbözött Attilától, aki maga is „nagy nőcsábász” volt.¹²⁴ Egyébként IV. László egész uralkodása negatív exemplumként szolgált, főleg abban a tekintetben, hogy hova vezethet egy uralkodó nem keresztény életmódja, és mindez milyen hatásokkal bírhat az egész ország életére vonatkozóan. Szintén pogány tulajdonságnak minősül a *superbia* (kevélység, dölyf), amely ugyancsak Attilától kezdve majd minden magyar királynak tulajdonsága.¹²⁵

Kiemelendő még, hogy ellentétben más keresztény országokéval, a pápa magyarországi törekvései sorra sikertelenek, parancsai pedig teljesítetlenek maradtak. A magyarok nem fogadták el a pápa által állított királyokat – például 1290-ben IV. (Kun) László halála után, vagy éppen Károly Róbertet –, a pápai legátusoknak pedig sorra dolgavégezetlenül kellett visszatérniük a magyarok földjéről.

Ugyancsak itt kell megemlítenünk az elemzett krónikákban a Magyar Királyság tárgyalása kapcsán felbukkanó, a magyar uralkodó seregében szolgáló legkülönbözőbb népeket (kunokat, besenyőket, görögöket, ruténokat, sziléziaiakat, rácokat, bosnyákokat és másokat), akik között a szerzők elbeszélése szerint szép számmal akadtak pogányok,¹²⁶ még azt követően is, hogy a magyarok már keresztény hitre tértek.¹²⁷ Az elbeszélések szerint a kunokon (*Valwen*) és vad oláhokon (*Vlachin*) kívül mohamedán kálizok és más izmaeliták (*Kotziler und Koltzil*) is éltek a királyság határain belül, vagyis a legkülönbözőbb származású és hitű, valamint a legkülönbözőbb, sajátságos nyelvet beszélő népek. A magyar seregben szolgáló számos nép közül a krónikások általában a kunok – háború és

¹²²HHzF hj: „sonder begnuet sich allein mit den ledigen weibern”.

¹²³„verschmacht den eelichn stant”. Erről olvashatunk JUUChr 497; HvMUchr 209; JdU 26; StRchr 24408–24425.

¹²⁴HHzF iijj: „ein grosser weibler”.

¹²⁵Lásd Attila kapcsán például HHzF c: „seine angeborne hoffart”.

¹²⁶RvE 2553–2568. Lásd még ehhez JUÖChr104, 35 skk.

¹²⁷Például RvE 2559–2560: „[...] manege unkristenlichu kint, in vromdin sundir sprachin (furcsa [számunkra idegen] sajátságos nyelvű, nagy számú nem keresztény gyermek)”.

béke idején egyaránt véghezvitt – kegyetlenkedéseit emelik ki, rossz fényt vetve ezzel a magyarokra és országukra is.

A keresztény–pogány fogalompár elemzése kapcsán végezetül kiemelendő még Jans Enikels *Weltchronikja*, amelyben a krónikaíró a tizenkét keresztény nyelvet beszélő nép között – bár csupán az utolsó helyen – a magyarokat is felsorolja.¹²⁸ Rudolf von Ems világkrónikájának geográfiai kitérőjében ugyanakkor beszámol a vend (*windisch*), vagyis a nyugati szláv népek országairól is, amelyek között ott találjuk Magyarországot.¹²⁹ Ezzel szemben a regensburgi császárkronika a „*die windischen man*” kifejezés alatt a kelet-európai pogány népeket – köztük a magyarokat – érti.¹³⁰

A morális–amorális fogalompár

A morális–amorális fogalompár vizsgálatánál a legszembetűnőbb komponens a magyarok hűtlensége, akár a szövetségeseikkel, akár az ellenséggel szembeni eskü-, illetve szerződészegő magatartása, ami szöges ellentétben áll a nyugati népekkel, akik többnyire mindenáron tartják magukat az ígéreteikhez, megállapodásaikhoz. A források szerint például IV. Béla király (1235–1270) erényes uralkodó, ennek ellenére még ő is alkalmazza a „magyar cselekvési módot” (*einen ungerischen tuc*),¹³¹ vagyis az esküszegést. Az egyes harci eseményekkel kapcsolatban számos alkalommal kerül elő a magyarok alattomos, vagy éppen furfangos jelleme, rossz értelemben vett agyafúrtsága, amely már önmagában is állandó bizalmatlanságot eredményez velük szemben.¹³² Hasonlóan sokszor említik a szerzők a magyarok széthúzását – akár királyjelöléseknél vagy választásoknál,¹³³ akár más alkalommal –, amikor többnyire a magánérdek kerül előtérbe a királyság érdekeivel szemben. Sőt a német krónikások szerint a magyarok sokszor egyáltalán nem tisztelik királyukat, nem engedelmesskednek neki, és egyikük még azt is leírja, hogy a királygyilkosság intézménye tulajdonképpen a magyarok találmánya.¹³⁴ Ugyanakkor több magyar király iszákos, és még házasan sem veti meg az asszonynepet. Ezzel szemben a magyarok szent királyai rendkívül tiszteltreméltók, és példás keresztény életet élnek. Szintén pozitív a magyarok királyaira nézve a „*milte*” – a bőkezűség, az adakozás – tulajdonsága.

* * *

¹²⁸JEWchr 27396–27652.

¹²⁹RvE 2547. A leírás szerint az Alpok „Németországot” választja el a vend népek országaitól, ahol Magyarország kezdődik (*du an Ungirn hebint an*).

¹³⁰Kchr 14021–14026, 14088.

¹³¹StRchr 2137.

¹³²Például StRchr 15444.

¹³³Lásd például a IV. László halála után írottakra StRchr 40714–40717.

¹³⁴StRchr 40742–40746.

Az önábrázolásról és a más/idegen ábrázolásáról lényegében elmondható, hogy azok részben saját megfigyeléseken és tapasztalatokon alapulnak (*Erfahrungswissen*), részben pedig írásban/szóban továbbhagyományozott (*Traditionswissen*) „megfigyeléseket” és „tapasztalatokat”, véleményeket és nézeteket, értékeléseket és értékítéleteket tartalmaznak. Az így kialakult imagotíp elemek néha rendkívül hosszú élettartamúak lehetnek, és adott esetben még komoly történelmi változások ellenére sem változnak, vagy csak kisebb változtatásokkal hagyományozódnak tovább, és ezáltal egyfajta „omniprezencia” állapotába jutva, a későbbiekben toposzokká alakulnak, amelyek aztán az irodalmi szövegek világából kikerülve sztereotípiaként működve fejthetik ki hatásukat.¹³⁵ Mindezeket szem előtt tartva beszélhetünk az egyes imagotíp elemek állandóságáról, illetve változatlanóságáról az idők folyamán, vagy éppen megváltozásáról, illetve eltérő változatairól, mely fogalmak tartalmánál nem igazán lehet éles határokat húzni.

Az egyes aszimmetrikus és egymással ellentétes fogalompárokra alapuló imagotípiák alkalmasak az egyének, csoportok, népek és kultúrközösségek egymástól való el- és körülhatárolására, s eközben az *ingroup* szempontjából a pozitív értelmű fogalmak primér vonatkoztatási pontként szolgálnak. Így alakulhat ki az önábrázolás szempontjából olyan jelentős etnocentrizmus, krisztocentrizmus vagy egyfajta nyugat-centrizmus (*Okzidentalzentrismus*).

Végezetül röviden ki kell még térnünk a források közötti recepciós kapcsolatokra, vagyis azon kérdésekre, hogy milyen latin, illetve német nyelvű forrásokból merítettek a vizsgált krónikák, milyen kapcsolatok térképezhetők fel közöttük, illetve mely más (irodalmi) szövegek használtak fel bizonyos elemeket a krónikák anyagából, és milyen összefüggésben tették azt. A recepciós folyamatok vizsgálata során¹³⁶ többek között megállapítható, hogy például a regensburgi *Kaiserchronik* (Kchr) alkotója, művének megírásához felhasználta egyrészt Frutolf von Michelsberg, másrészt Ekkehard von Aura világkrónikáit (*Chronicon universale*), valamint az úgynevezett „Anno-éneket” (*Annolied*) is, míg ezen császárrónika egyes részei átkerültek többek között a *Sächsische Weltchronik*ba (SW), Jans Enikels *Weltchronik*jába (JEWchr), a *Steirische Reimchronik*ba (StRchr), valamint az úgynevezett „Sváb Tükör” (*Schwabenspiegel*) című munkába, de hasonlóképpen a Roland-énekebe (*Rolandslied*), Wolfram von Eschenbach „Willehalm”- és „Parzival”-szövegeibe, vagy éppen Heinrich von Veldeke „Eneide” szövegeibe. A *Steirische Reimchronik* (StRchr) ugyanakkor visszanyúlt Martin von Troppau pápa- és császárrónikájához (*Chronicon pontificum et imperatorum*), számos latin nyelvű osztrák és salzburgi *annales*-hez, valamint Ellenhard krónikájához, ezzel együtt ismerte számos középkori költő művét (köztük Wolfram von Eschenbach, Hartmann von Aue, Wernher der Gartenaere, Bertholds von Regensburg, Stricker, illetve Konrad von Würzburg szövegeit),

¹³⁵Manfred S. Fischer maga is különbséget tesz az *imagotypisch*, *imagotyp* és *Imagotypie* valamint a *stereotypisch*, *stereotyp* és *Stereotypie* terminusok között. Fischer 1979: 34.

¹³⁶A publikált dolgozat (Radek 2008a) mellékletét képezi egy táblázat, amely a recepciós folyamatok vizsgálatának első lépéseit rögzíti szemléltetésként (lásd „Faltblatt”).

és felhasználta a *Frauenlob*-ot és a *Nibelungenlied*-et. Ugyanakkor ezen krónika egyes információit használta fel az *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften* (LvW) szerzője, vagy például Jakob Unrest a *Chronicon Carinthiacum*ban (JUKChr), és ugyancsak ebből merített számos más szerző, köztük Johannes Viktring (*Liber certarum historiarum*), Albrecht von Bonstetten (*Historia Domus Austriae*), Johannes Serlinger (*Catalogus pontificum Salisburgensium*) és Thomas Ebendorfer (*Cronica regum Romanorum*) is. A Zsigmond magyar királyról szóló krónikát (KSZ) használta fel például Hartmann Schedel rövid nürnbergi krónikája (*Breve Chronicon Norimbergense*), Michael Eisenhardt rothenburgi krónikája (*Rothenburger Chronik*), és számos más, 15. századi évkönyv is.

Végezetül álljon itt néhány olyan témakör, amely a német nyelvű középkori historiográfia anyagára vonatkozóan újabb kutatási irányokat jelölhet ki. E tekintetben megemlítendő a krónikások által használt retorikai eszközök vizsgálata; az illuminátorok kéziratokban fellelhető, magyarokkal kapcsolatos munkáinak vizsgálata az ikonográfia és ikonológia módszereivel; a krónikákban használt magyar személynevek, topográfiai megjelölések, magyar nyelvű kifejezések, illetve azok használatának vizsgálata, vagy éppen a magyarokkal kapcsolatos krónika-szövegrészek recepciójának – esetlegesen a latin és egyéb forrásokra visszamenőleges – vizsgálata.

FORRÁSOK

- AvB = Albrecht von Bardewik: Aufzeichnungen vom Jahre 1298. In: Wilhelm, Mantel – Koppmann, Karl (Hrsg.) 1967 [1871]: *Die Chroniken der deutschen Städte*. XXVI. 2. Leipzig, 301–316.
- BrRchr = Braunschweigische Reimchronik. In: Weiland, Ludwig (Hrsg.) 1877: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken*. II. Hannover, 459–574.
- ChK = Nyffenegger, Eugen (Hrsg.) 1974: *Cristân der Kuchimaister, Nüwe Casus Monasterii Sancti Galli: Edition und sprachgeschichtliche Einordnung*. (Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Völker NF. 60.) Berlin.
- ChrA = Anonym: „Chronica Uon vil Namhafftigen geschichten. die geschehen seynd seid man zalt nach Chris geburt neün hundert vnd dreii iar in Ungern Behem Osterreich Steiirmarckt Bayern Schwaben Francken Woelsch vnnd Teitsch landen biß auff das M.CCCCC.X.V” [Augsburg]. Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Sig. 8 HUN III, 2512.
- DalP = Die pehemische Cronica dewcz [prózakrónika]. Dalimili Bohemiae chronicon. [u.a.]. In: Jireček, Josef (Hrsg.) 1878–1882: *Fontes rerum Bohemicarum*. III. Prag, 257–297.

- DalR = Di tutsch kronik von Behem lant [rímes krónika]. Dalimili Bohemiae chronicon. [u.a.]. In: Jireček, Josef (Hrsg.) 1878–1882: *Fontes rerum Bohemicarum*. III. Prag, 6–224.
- DChr = Detmar-Chronik. In: Koppmann, Karl (Hrsg.) 1884: *Die Chroniken der deutschen Städte*. XIX. Leipzig, 7–114 (DChr A); 121–186 (DChr B); 195–597 (DChr C); XXVI. Leipzig, 15–70 (DChr C).
- EvA = Die Chronik Erhards von Appenwiler 1439–1471, mit ihren Fortsetzungen bis 1474. In: Bernoulli, August (Hrsg.) 1890: *Basler Chroniken*. III. Leipzig, 249–363.
- EW = Augsburger Chronik von Erhard Wahraus. In: Frensdorff, Ferdinand (Hrsg.) 1865: *Die Chroniken der deutschen Städte*. IV. 1. Leipzig, 201–280.
- FKStrChr = Fritsche (Friedrich) Closener's Chronik, 1362. In: Hegel, Carl (Hrsg.) 1870: *Die Chroniken der deutschen Städte*. VIII. 1. Leipzig, 15–151.
- GRchr = *Die Gandersheimer Reimchronik des Priesters Eberhard*. Hrsg. von Ludwig Wolff. (Altdeutsche Textbibliothek 25.) Tübingen, 19692.
- GSA = Die Chronik von der Gründung der Stadt Augsburg bis zum Jahre 1469. In: Frensdorff, Ferdinand (Hrsg.) 1865: *Die Chroniken der deutschen Städte*. IV. 1. Leipzig, 279–332.
- HEvW = Des Ritters Hans Ebran von Wildenberg: Chronik von den Fürsten aus Bayern. In: Roth, Friedrich (Hrsg.) 1905: *Quellen und Erörterungen zur Bayerischen und Deutschen Geschichte*. NF. Bd. 2. München, 1–161.
- HHzF = Hans Haug zum Freystein: „Der Hungern Chronica inhaltend wie sie anfenglich ins land kommen sind / mit anzeygung aller irer Koenig / und was sie namhaftig gethon haben. Angefangen von irem ersten Koenig Athila / und volfueret bis auff Koenig Ludwig / so um 1526 jar bey Mohatz vom Tuercken vmbkomen ist.“ Wien [Nürnberg] 1534. Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Sig. HSD: 4 H HUNG I, 4005 RARA.
- HvMUchr = Chronicon Henrici de Mügeln Germanice conscriptum. In: Travnik, Eugenius (ed.) 1938: *Scriptores rerum Hungaricarum, tempore ducum regnumque stirpis Arpadianae gestarum*. II. 3. Budapest, 105–223.
- HvMWChr = *Die Weltchronik des Heinrichs von München. Neue Ee.* (Hrsg. von Frank Shaw – Johannes Fournier – Kurt Gärtner.) Berlin, 2008.
- JdU = Johannes de Utino: *Weltchronik*. (Bu2): Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Sig. Cod. germ. 53.; (Be): Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz, Sig. Ms. germ. fol. 947.
- JEFb = Jans Enikels Fürstenbuch. In: Strauch, Philipp (Hrsg.) 1900: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken*. III. Hannover, 599–679.
- JEWchr = Jans Enikels Weltchronik. In: Strauch, Philipp (Hrsg.) 1900: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken*. III. Hannover, 1–596.
- JHChr = Die Jüngere Hochmeisterchronik. In: Hirsch, Theodor (Hrsg.) 1965 [1874]: *Scriptores Rerum Prussicarum / Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*. V. Leipzig, 43–168.
- JRWchr = Johannes Rothe: Thüringische Weltchronik. In: Liliencron, Rochus von (Hrsg.) 1859: *Düringische Chronik des Johannes Rothe*. Jena, 1–686.
- JS = Johann Statwechs Prosa-Chronik. (Hrsg. von Heinrich Deiter 1913.) *Niedersächsisches Jahrbuch* (39.) 33–74.

- JTvK = Chronik des Jakob Twinger von Königshofen. In: Hegel, Carl (Hrsg.) 1961 [1870–1871]: *Die Chroniken der deutschen Städte VIII–IX*. [1–2]. Leipzig, 230–498; 499–910.
- JUKChr = Iacobi Vnresti Theologi et Sacerdotis Carinthiaci Chronicon Carinthiacvm. In: Hahn, Simon Friedrich (Hrsg.) 1724: *Collectio monumentorum veterum et recentium ineditorum 1*. Braunschweig, 479–536.
- JUÖChr = Jacob Unrest: Österreichische Chronik. In: Grossmann, Karl (Hrsg.) 1957: *Monumente Germania Historicae, Scriptores rerum Germanicarum*. NS. XI. Weimar, 1–238.
- JUÜChr = Jakob Unrest: Ungarische Chronik. Hrsg. von Adolf Armbruster 1974. *Revue Roumaine d'histoire. Académie Roumaine, Section des Sciences Historiques et d'Archéologie* (13.) 3. 473–508; illetve Krones, Franz R. von Marchland (Hrsg.) 1880: *Jakob Unrests Bruchstück einer deutschen Chronik von Ungarn*. (Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung I/3.), Wien, 339–372.
- KB = Konrad Botes Magdeburgische Chronik. In: Leibniz, Gottfried Wilhelm (Hrsg.) 1707–1711: *Scriptores Rerum Brunsvicensium Illustrationi Inservientes*. (Scriptores Brunsvicensium 3.) Hannover, 277–423.
- Kchr = Die Kaiserchronik eines Regensburger Geistlichen. (Kritische Ausgabe nach der Vorauer Handschrift, Hs. 276/1.) In: Schröder, Edward (Hrsg.) 1964 [1892]: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken*. I. 1. Hannover, 79–392.
- KoChr = Die Chroniken Stettens, des Anonymus und Dachers. In: Ruppert, Philipp (Hrsg.) 1891: *Die Chroniken der Stadt Konstanz*. Konstanz, 1–169.
- Koel = Die Cronica van der hilliger Stat van Coellen. In: Cardauns, Hermann (Hrsg.) 1876: *Die Chroniken der deutschen Städte*. XIII. 2.–XIV. Leipzig, 253–638; 641–918.
- KSZ = Chronik aus Kaiser Sigmunds Zeit. In: Kern, Theodor von (Hrsg.) 1961 [1862]: *Die Chroniken der deutschen Städte*. Leipzig [Nürnberg], 344–414.
- LvW = Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften. In: Seemüller, Joseph (Hrsg.) 1974 [1909]: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken*. VI. Hannover, 1–223.
- MSch = Magdeburger Schöppen-Chronik. In: Janicke, Karl (Hrsg.) 1962 [1869]: *Die Chroniken der deutschen Städte*. VII. Leipzig, 1–265; illetve in: Dittmar, Max – Hertel, Gustav (Hrsg.) 1967 [1899]: *Die Chroniken der deutschen Städte*. XXVII. Leipzig, 1–140.
- OChr = *Oberrheinische Chronik, älteste bis jetzt bekannte in deutscher Prosa [...]*. (Hrsg. von Franz Karl Grieshaber.) Stuttgart, 1850, 1–40.
- RvE = *Rudolf von Ems: Weltchronik, aus der Wernigeroder Handschrift*. (Hrsg. von Gustav Ehrismann 1915.) (Deutsche Texte des Mittelalters 20.) Berlin.
- SJG = Chronik des Stiftes S. Simon und Judas in Goslar. In: Weiland, Ludwig (Hrsg.) 1877: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken*. II. Hannover, 591–604.
- SKU = *Chronik über Sigmund König von Ungarn*. (Hrsg. von Hermann Cardauns.) (Forschungen zur deutschen Geschichte 16.) Göttingen, 1876, 339–350.
- StRchr = Steirische Reimchronik/Österreichische Reimchronik, nach den Abschriften Franz Liechtensteins. In: Seemüller, Joseph (Hrsg.) 1974 [1890–1893]: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken*. V. 1–2. Hannover.

- SW = Sächsische Weltchronik. In: Weiland, Ludwig (Hrsg.) 1971 [1876]: *Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken*. II. 1. Hannover, 1–384.
- SZ = *Chronik der Stadt Zürich. Mit Fortsetzungen*. „Erste Zürcher Fortsetzung 1420–1477”; „Zweite Zürcher Fortsetzung 1420–1450”; „Zürcher und Glarner Fortsetzung 1425–1433, 1460–1478”. Hrsg. von Johannes Dierauer. (Quellen zur Schweizer Geschichte 18.) Basel, 1900, 1–183; 187–211; 212–225; 226–271.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ágoston Magdolna 1979: A rendi struktúra és társadalomszemlélet Jakob Unrest Osztrák krónikájában. (PhD disszertáció) József Attila Tudományegyetem, Szeged.
- Ágoston Magdolna 1990: Mátyás király és kora Jakob Unrest Osztrák krónikájában. *Éle-tünk* (18.) 8. 666–670.
- Assion, Peter 1973: *Altdeutsche Fachliteratur*. (Grundlagen der Germanistik 13.) Berlin.
- Badics Ferenc 1925: Adalékok „Bánk bán” történelmi forrásaihoz és magyarázatához. *Irodalomtörténeti Közlemények* (35.) 1–2. 1–22.
- Ballagi Aladár 1892a: Attila-e vagy Atilla? *Irodalomtörténeti Közlemények* (2.) 2. 165–175.
- Ballagi Aladár 1892b–c: Atilla bibliographiája. Első és második közlemény. *Irodalomtörténeti Közlemények* (2.) 2. 229–269; (2.) 3. 410–430.
- Banaji, Mahzarin R. 2003: *Rejtőzködő attitűdök és sztereotípiák*. (Vál. és szerk. Hunyady György, ford. Thuma Orsolya.) Budapest.
- Bange, Ernst Friedrich 1926: *Peter Flötner*. Leipzig.
- Bartoniék Emma 1917: A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. *Századok* (51.) 1. 5–44.
- Bartoniék Emma 1987 [1939]: *A magyar királykoronázások története*. (A Magyar Történelmi Társulat Könyvei 4.) Budapest.
- Beller, Manfred (Hrsg.) 2006: *Eingebildete Nationalcharaktere. Vorträge und Aufsätze zur literarischen Imagologie*. Göttingen.
- Benzing, Josef (1958): „Der Hungern Chronica” (Wien 1534) und ihr Drucker. In: *Amor Librorum*. Amsterdam, 59–64.
- Bernheim, Ernst 1964 [1918]: *Mittelalterliche Zeitanschauungen in ihrem Einfluß auf Politik und Geschichtsschreibung*. Teil I: *Die Zeitanschauungen: Die Augustinischen Ideen, Antichrist und Friedensfürst, Regnum und Sacerdotium*. Tübingen [Aalen].
- Binder Pál 1992: A „Siebenbürgen” fogalom jelentésváltozatai. A „comitatus Cibienis”-től Erdély német nevéig. *Századok* (126.) 3–4. 355–379.
- Beumann, Helmut 1950: *Widukind von Korvei. Untersuchungen zur Geschichtsschreibung und Ideengeschichte des 10. Jahrhunderts*. Weimar.
- Binder Pál 1995: Havaselve vajdaság megalakulásának dél-erdélyi előzményei és következményei (13–14. század). *Századok* (129.) 5. 1123–1153.
- Bleicher, Thomas 1980: Elemente einer komparatistischen Imagologie. In: Reisz, János – Bleicher, Thomas – Taylor, Thomas (Hrsg.): *Literarische Imagologie – Formen und Funktionen nationaler Stereotype in der Literatur*. (Komparatistische Hefte 2.) Bay-reuth, 12–25.

- Borsa Gedeon 1961: Adalékok a „Hungern Chronica” 1534. évi kiadásának történetéhez. *Magyar Könyvszemle* (77.) 3. 287–289.
- Brom, Vlastimil 2006: *Der deutsche Dalimil. Untersuchungen zur gereimten deutschen Übersetzung der altschechischen Dalimil-Chronik*. Brno.
- Dinzelbacher, Peter (Hrsg.) 1993: *Europäische Mentalitätsgeschichte. Hauptthemen in Einzeldarstellungen*. (Kröners Taschenausgabe 469.) Stuttgart.
- Dyserinck, Hugo 1966: Zum Problem der ‘images’ und ‘mirages’ und ihrer Untersuchung im Rahmen der Vergleichenden Literaturwissenschaft. *Arcadia* (1.) 107–120.
- Dyserinck, Hugo 1977: *Komparatistik. Eine Einführung*. (Aachener Beiträge zur Komparatistik 1.) Bonn.
- Dyserinck, Hugo 1988: Zur Entwicklung der komparatistischen Imagologie. *Colloquium Helveticum* (7.) 19–42.
- Eis, Gerhard 1967: *Mittelalterliche Fachliteratur*. Stuttgart.
- Fischer, Manfred S. 1979: Komparatistische Imagologie. Für eine interdisziplinäre Erforschung national-imagotyper Systeme. *Zeitschrift für Sozialpsychologie* (10.) 30–44.
- Fischer, Manfred S. 1981: *Nationale Images als Gegenstand vergleichender Literaturgeschichte. Untersuchungen zur Entstehung der komparatistischen Imagologie*. (Aachener Beiträge zur Komparatistik 6.) Bonn.
- Gáborján Alice 1985: Középkori magyar szürkeruhák. *Ethnographia* (96.) 2–3. 212–250.
- Gáborján Alice 1996: Honfoglalás kori elemek a magyar ruházatban, különös tekintettel a magyar népviseletre. *Ethnographia* (107.) 1–2. 189–206.
- Gombos Albin Ferenc 1937–1938: *Catalogus fontium historiae Hungaricae. Aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendetium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI*. Budapest.
- Gyáni Gábor 2000: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest.
- Herbers, Klaus 2007: Europa und seine Grenzen im Mittelalter. In: Herbers, Klaus – Jaspert, Nikolas (Hrsg.): *Grenzräume und Grenzüberschreitungen im Vergleich. Der Osten und der Westen des mittelalterlichen Lateineuropa*. Berlin, 21–41.
- Herkommer, Hubert 1972: *Überlieferungsgeschichte der ‘Sächsischen Weltchronik’. Ein Beitrag zur deutschen Geschichtsschreibung des Mittelalters*. (Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters 38.) München.
- Herkommer, Hubert 1977: Eike von Repgows ‘Sachsenspiegel’ und die ‘Sächsische Weltchronik’. Prolegomena zur Bestimmung des sächsischen Weltchronisten. *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung* (100.) 7–42.
- Horváth János, Ifj. 1970: Török politikai intézmények nyomai a középkori magyar állam életében. *Ethnographia* (81.) 2–4. 265–275.
- Hug, Wolfgang 1982: Erzählende Quellen. Grundmuster narrativer Geschichtsschreibung in Antike und Mittelalter. In: Quandt, Siegfried – Süsmuth, Hans (Hrsg.): *Historisches Erzählen. Formen und Funktionen*. Göttingen, 77–103.
- Hunyady, György 1990: From national character to the mechanism of stereotyping: The withdrawal of social psychology in the history of sciences. In: Nyiry, János C. (ed.): *Perspectives on Ideas and Reality*. (A Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára 6.) Budapest, 174–201.
- Hunyady György 1996: *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest.

- Hunyady György 1998: *Stereotypes during the decline and fall of communism*. London – New York.
- Karácsonyi János 1896: A honfoglaló magyarok hajviselete. *Ethnographia* (7.) 6. 476–477.
- Kerny Terézia 1990: Johannes de Utino világhronikájának egy ismeretlen változata. *Pavilon* (4.) 2.
- Koppmann, Karl (Hrsg.) 1884: *Die Chroniken der deutschen Städte*. XXVI. Leipzig.
- Kortüm, Hans-Henning 1996: *Menschen und Mentalitäten. Einführung in Vorstellungswelten des Mittelalters*. Berlin.
- Koselleck, Reinhart 1995: Semantik asymmetrischer Gegenbegriffe. In: Koselleck, Reinhart: *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. (Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft 757.) Frankfurt am Main, 211–259.
- Kosztolnyik Zoltán 1992: III. András és a pápai udvar. *Századok* (126.) 5–6. 646–659.
- Kristó Gyula (szerk.) 1994: *Kun László emlékezete*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5.) Szeged.
- Kríza Ildikó 1996: Pannónia megvétele. A fehér ló monda történeti gyökerei. *Ethnographia* (107.) 1–2. 427–460.
- Lőkös Péter (ford., előszó és jegyzetek) 2005: *Hieronymus Ostermayer: Erdélyi krónika 1520–1570. Dácia rövid krónikája 1143–1571*. Kolozsvár.
- Lundt, Bea 2009: *Europas Aufbruch in die Neuzeit 1500–1800: Eine Kultur- und Mentalitätsgeschichte*. Darmstadt.
- Magyar Zoltán 1997: Táltosló-motívum a Szent László-hagyományban. *Ethnographia* (108.) 1–2. 111–121.
- Mályusz Elemér 1967: *A Thuróczy-krónika és forrásai*. (Tudománytörténeti tanulmányok 5.) Budapest.
- Mann, Golo 1964: *Geschichtsschreibung als Literatur. Vortrag*. Bremen.
- Nyffenegger, Eugen (Hrsg.) 1974: *Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Völker*. (Neue Folge 60.) Berlin.
- Ohler, Norbert 2002: *Reisen im Mittelalter*. Zürich.
- Orosz Magdolna 2002: Meg nem történt események: Történet – történelem – elbeszélés. *Világosság* 4–7. 137–145.
- Potthast, August 1862: *Bibliotheca Historica medii aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des Europäischen Mittelalters von 375–1500*. Berlin.
- Potthast, August 1962–2003: *Repertorium fontium historiale medii aevi. Primum ab Augusto Potthast digestum, nunc cura collegii historicorum e pluribus nationibus emendatum et auctum*. I–VII. Roma.
- Radek Tünde 1994: *Johannes de Utino: Weltchronik in deutscher Übersetzung. Anhang über die ungarischen Könige*. (Szakdolgozat) Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.
- Radek Tünde 1999: III. András királyavató szertartásáról a stájeri Rímes Krónika alapján. In: Pozsgai Péter (szerk.): *Tűzsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére*. Budapest, 121–140.
- Radek, Tünde 2003: Das Kreuz unserer Christlichkeit. Das Symbol des Kreuzes in der deutschsprachigen Historiographie des Mittelalters (anhand ausgewählter Werke). In: Albrecht, Terrance – V. Szabó, László (Hrsg.): *Kreuzwege der Literatur. Beiträge zum Symposium ungarischer Nachwuchsgermanisten an der Universität Veszprém vom 27–28*.

- September 2002.* (Studia Germanica Universitatis Vesprimiensis, Supplement 2.) Veszprém – Wien, 13–30.
- Radek Tünde 2004: Keresztény mivoltunk keresztje. A kereszt szimbóluma a középkori német nyelvű történetírásban. In: Orosz Magdolna (szerk.): *Néző-pontok. Fiatal germanisták tanulmányai.* (FISZ Könyvek 31.) Budapest, 155–171.
- Radek, Tünde 2007: Europa als Region im Mittelalter. Zu den Konstitutionsmerkmalen des Region-Begriffs und zu ihren Erscheinungsformen in der mittelalterlichen Fremden-wahrnehmung. In: F. Balogh, András – Schütz, Erhard – Orosz, Magdolna – Tarnói, László (Hrsg.): *Regionalität und Fremde. Literarische Konstellationen, Visionen und Konzepte im deutschsprachigen Mitteleuropa.* Berlin, 51–66.
- Radek, Tünde 2008a: *Das Ungarnbild in der deutschsprachigen Historiographie des Mittelalters.* (Budapester Beiträge zur Literaturwissenschaft 12.) Frankfurt am Main.
- Radek, Tünde 2008b: *Johannes de Utino: Weltchronik in deutscher Übersetzung. Anhang über die ungarischen Könige. Bearbeitete und ergänzte Diplomarbeit als digitalisierte Fassung.* [Johannes de Utino Világkrónikájának magyar történeti függeléke. Kiegészítésekkel ellátott digitalizált verzió.] CD-ROM. Budapest.
- Radek, Tünde 2008c: Über „merkwürdige“ und „wunderliche“ Begebenheiten in der deutschsprachigen Historiographie des Mittelalters. Interneten: <http://www.kakanien.ac.at/beitr/emerg/TRadek1.pdf/abstract> (Letöltés: 2009. augusztus 25.)
- Sengle, Friedrich 1967: *Die literarische Formenlehre: Vorschläge zu ihrer Reform.* (Dichtung und Erkenntnis 1.) Stuttgart.
- Spörl, Johannes 1933: Das mittelalterliche Geschichtsdenken als Forschungsaufgabe. *Historisches Jahrbuch* (53.) 281–303.
- Sprandel, Rolf 1994: *Chronisten als Zeitzeugen. Forschungen zur spätmittelalterlichen Geschichtschreibung in Deutschland.* Köln – Weimar – Wien.
- Steins, Martin 1972: *Das Bild des Schwarzen in der europäischen Kolonialliteratur 1870–1918. Ein Beitrag zur literarischen Imagologie.* Frankfurt am Main.
- Székely György 1988: Egy elfeledett rettegés: A második tatárjárás a magyar történeti hagyományokban és az egyetemes összefüggésekben. *Századok* (122.) 1–2. 52–85.
- Thomas, Heinz 1992: Das Identitätsproblem der Deutschen im Mittelalter. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* (43.) 3. 135–156.
- Tringli István 2008: A magyar történetírás átalakulása Hunyadi Mátyás korában. In: Farbaký Péter – Spekner Enikő – et al. (ed.): *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490.* Budapest, 503–511.
- Tüskés Gábor – Knapp Éva 2000: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények* (104.) 5–6. 573–602.
- Veszprémy László 2004: Attila, a magyar király? *História* (31.) 8. 18–22.
- Vizkelety, András 1988: Zur Überlieferung der Weltchronik des Johannes de Utino. In: Milde, Wolfgang – Schuder, Werner (Hrsg.): *Wirkungen des Buches im 15. und 16. Jahrhundert – dargestellt an ausgewählten Handschriften und Drucken.* Berlin – New York, 289–309.
- Vizkelety András 1990: Megjegyzések a latinitás és az anyanyelv szerepéhez a középkori historiográfiában. *Vigilia* 9. 682–684.

- Vizkelety András 1993: Béla hercegnek, IV. Béla király fiának menyegzője. *Irodalomtörténeti Közlemények* (97.) 5–6. 571–584.
- Weigelt, Sylvia (Hrsg.) 2007: *Johannes Rothe Thüringische Landeschronik und Eisenacher Chronik*. (Deutsche Texte des Mittelalters 87.) Berlin.
- White, Hayden 1986: *Auch Klio dichtet oder Die Fiktion des Faktischen. Studien zur Topologie des historischen Diskurses. Einführung von Reinhart Koselleck*. Stuttgart.
- Zedler, Johannes 1735: *Grosses vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Künste, welche bißhero durch menschlichen Verstand und Witz erfunden und verbessert worden. Darinnen so wohl die Geographisch-Politische Beschreibung des Erd-Kreyeses [...]*. Leipzig.
- Zöllner, Erich 1998: *Ausztria története*. (Europica Varietas.) Budapest.
- Zsoldos Attila 2002: A királyné udvara az Árpád-korban. *Századok* (136.) 2. 267–302.
- Zsoldos Attila 2005: Az ifjabb király országa. *Századok* (139.) 2. 231–260.
- Zsoldos Attila 2007: Az 1267. évi dekrétum és politikátörténeti háttere. (IV. Béla és Ifjabb István király viszályának utolsó fejezete). *Századok* (141.) 4. 803–842.